

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА**

МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ

УДК 327+913(47+57)

**МІЖНАРОДНІ ЛІВІ ОБ'ЄДНАННЯ
У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ:
ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 07.00.02. – всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий консультант доктор історичних наук, старший науковий співробітник.
Соляр Ігор Ярославович
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, старший науковий співробітник
відділу новітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Давидюк Руслана Петрівна
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри історії України;

доктор історичних наук, професор
Комар Володимир Леонович
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені В. Стефаника»,
завідувач кафедри історії слов'ян;

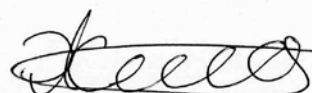
доктор історичних наук, професор
Кудряченко Андрій Іванович
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
директор.

Захист відбудеться 26 червня 2018 р. о 15:00 год. на засіданні спеціалізованої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів, вул. Козельницька, 4).

Автореферат розісланий 25 травня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

 Л.І. Хахула

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертації. Міжнародні ліві об'єднання у першій третині XX ст. пройшли значну організаційну та ідеологічну еволюцію. Завдяки проголошеним принципам соціальної справедливості, свободи та рівності вони здобули значну кількість прихильників на європейському континенті. Однак розуміння шляхів і методів реалізації цих принципів серед лівих об'єднань були різним, що у першій третині XX ст. привело до внутрішніх суперечностей, які супроводжувалися гострими дискусіями, політичними демаршами та ідеологічними розколами.

У сучасних геополітичних умовах більшість суспільно-політичних рухів, які існували чи існують як в Європі, так і в Україні сприймаються узагальнено та надто спрощено. Через негативний досвід радянського минулого для пересічного українця здебільшого притаманне стереотипне враження про те, що ліві політичні ідеї є негативними за своїм змістом. Разом з цим нівелюються всі складнощі чи протиріччя, що існували між лівими об'єднаннями впродовж XX ст.

Актуальність теми також обумовлена потребою переосмислення політичної історії XX ст., адже в українській історичній науці діяльність міжнародних лівих рухів у першій третині XX ст. становить окрему, малодосліджену тему, яка потребує наукового переосмислення. Вивчення окресленої наукової проблеми створить передумови для подальших ширших досліджень з історії розвитку політичних ідеологій та міжнародних організацій. Залучення до наукового обігу значного комплексу нових архівних джерел сприятиме глибшому розумінню специфіки суспільно-політичного розвитку Європи загалом, та України зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у відповідності з науково-дослідною темою відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Західноукраїнські землі в контексті націєтворчих процесів у Центрально-східній Європі (XIX початку XXI ст.)». Номер державної реєстрації 0117U008233.

Метою роботи є аналіз організаційних засад та напрямків діяльності міжнародних лівих об'єднань (II Інтернаціоналу, Комуністичного Інтернаціоналу (Комінтерну), Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу (CPI)) у першій третині XX ст.

Виходячи з поставленої мети у роботі поставлено наступні **завдання**:

- проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження, теоретико-методологічні засади роботи;
- з'ясувати особливості діяльності II Інтернаціоналу напередодні та в роки Першої світової війни;
- охарактеризувати ідеологічні суперечності між соціал-демократичними партіями під час Першої світової війни;
- дослідити причини розколів у II Інтернаціоналі, з'ясувати процеси утворення III Інтернаціоналу (Комуністичного Інтернаціоналу) і CPI;
- порівняти організаційні структури Комінтерну і CPI;
- визначити напрямки діяльності міжнародних лівих об'єднань у міжвоєнний період XX ст.;

– розглянути ідеологічні протиріччя в діяльності Комінтерну і СРІ, їхню полеміку;

– з'ясувати місце українського питання у діяльності міжнародних лівих об'єднань в 1920 – 1930-х рр.

Об'єкт дисертації – міжнародний лівий рух у першій третині ХХ ст.

Предметом дослідження є діяльність міжнародних лівих об'єднань (ІІ Інтернаціонал, Комуністичний Інтернаціонал, СРІ).

Хронологічні межі обумовлені специфікою дослідження. Нижня межа роботи – 1914 р. (початок Першої світової війни та розкольніцьких тенденцій у ІІ Інтернаціоналі; верхній період – 1939 р. (початок Другої світової війни). Окреслений період був часом переосмислення ідеології марксизму та лівого соціалістичного руху новим поколінням політичних діячів в історично нових геополітичних умовах.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є універсальні принципи історичного дослідження: наукової об'єктивності висвітлення різнобічних аспектів проблеми, комплексності, історизму, критичного підходу до джерел. У науковій праці дослідженні широко використано низку теоретичних методів, зокрема компоративний, діалектичний, структурно-функціональний. Застосування спеціальних історичних методів (історико-порівняльного, історико-типологічного, історико-системного та ін.) уможлиблюють виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку, дають змогу впорядкувати сукупність об'єктів або ж явищ на якісно визначені типи, з'ясувати суть історичного процесу як сукупностей історичних фактів та ситуацій в їх цілісності та історичному зв'язку. Важливе значення мають кількісні методи, серед яких застосовувались здебільшого статистичні.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання.

У дисертації уперше:

– розкрито участь та роль радянських комуністів у розвитку ідеології та практичній діяльності Комуністичного Інтернаціоналу;

– здійснено порівняльний аналіз організаційних структур Комінтерну і СРІ;

– досліджено ідеологічні протиріччя та внутрішньопартійну полеміку в діяльності Комінтерну і СРІ;

– розглянуто значення українського питання у діяльності міжнародних лівих об'єднань у міжвоєнний період.

удосконалено:

– підходи щодо розуміння змісту і структури організаційної діяльності Комуністичного Інтернаціоналу та СРІ;

– розуміння політико-ідеологічних аспектів структурної побудови міжнародних лівих об'єднань та організацій;

– механізми дослідження впливу процесів модернізації суспільства на руйнування усталених ідеологем та зміну політичної ідеології;

новий рівень розвитку отримали:

– проблеми діяльності та ідеології міжнародних лівих об'єднань у міжвоєнний період;

– вивчення впливу лівої ідеології на розвиток міжнародних відносин у першій третині XX ст.;

– питання взаємозв'язку держави та міжнародних політичних інституцій в умовах повоєнних трансформацій.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з історії України та з історії суспільно-політичних процесів у Європі), навчальній (у процесі розробки і викладання нормативних та спеціальних курсів у вишах), а також практично-політичній (для діяльності політичних партій) сферах. Використання конкретно-фактичного матеріалу та науково-теоретичних узагальнень можуть бути використані для подальшого поглибленого аналізу суміжної проблематики, зокрема історії розвитку міжнародних політичних об'єднань XX ст., а також в історико-політологічних студіях.

Наукова апробація. Основні положення та результати дисертації були представлені у формі доповідей на науково-практичних конференціях: Всеукраїнська наукова конференція «Україна – Польща: історія, сучасність, перспективи» (Ужгород, 2004); Міжнародна науково-практична конференція «Внесок вчених Карпатського регіону у світовий розвиток науки, культури, суспільства» (Хуст, 2005); Всеукраїнська наукова конференція (круглий стіл) «Закарпаття: витоки і сьогодення» (Ужгород, 2008); Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду» (Мукачево, 2011); Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття» (Київ, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція «Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського єврорегіону» (Мукачево, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2015); V, VI, VII Ісаєвичівських наукових читаннях (Львів, 2015, 2016, 2017); Всеукраїнська наукова конференція «Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя Армії УНР)» (Львів, 2017), Міжнародна наукова конференція «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття» (Львів, 2017).

Публікації. Результати дисертації викладено у трьох монографіях, 21 фаховій статті (з них 7 – у міжнародних виданнях) та 18 статтях, які додатково відображають результати наукової роботи.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (920 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 410 сторінок, із них 340 – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, вказано на її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, висвітлено ступінь розробки та методи наукового аналізу, визначено мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, зазначено форми апробації та впровадження одержаних результатів, подано відомості щодо публікацій.

Розділ 1. «Історіографія і джерела» присвячений аналізу наукової літератури та джерельної бази досліджуваної проблеми. Особливий акцент у розділі зроблений на наукові дослідження, а також збірники документів, які побачили світ після розпаду Радянського Союзу, тобто після 1991 р. Така увага пояснюється тим, що лише з падінням тоталітарної радянської держави для дослідників стали доступні нові архівні фонди, які розкривають діяльність міжнародних лівих об'єднань. Це дозволило науковцям по-новому поглянути на проблему розвитку міжнародного лівого руху, уникаючи ідейно-політичних трактувань.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія проблеми»* проаналізовано науковий доробок українських та іноземних науковців, які досліджували проблему розвитку організацій, що належали до міжнародного комуністичного / соціалістичного руху. Зважаючи на те, що діяльність міжнародних лівих партій залишила вагомий слід в світовій історії ХХ ст., проблемі їхнього організаційного розвитку та діяльності було присвячено велику кількість спеціальної наукової літератури. Щоправда, більшість наукових праць побачили світ у період домінування комуністичних ідеологем у Центральній-Східній Європі. Через це їхньою характерною рисою є наявність значного ідеологічного нашарування.

Історіографію проблеми розділено за хронологічним принципом на декілька періодів: (а) наукові, пропагандистські праці, підготовлені напередодні та у роки Першої світової війни; (б) дослідження міжвоєнного періоду ХХ ст.; (в) повоєнна історіографія; (г) наукові студії закордонних та українських дослідників, які побачили світ наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Окремі праці, що стосувалися дослідження діяльності міжнародного робітничого руху почали з'являтися напередодні та у роки Першої світової війни (*перша група*). Їх автори – К. Пажитнов, М. Хейсан, В. Бочкарьов, А. Єльницький, Б. Козьмин та ін. розглядали, здебільшого, основні проблеми розвитку лівої ідеології у Російській імперії та тогочасній Європі. Проте, більшість із цих наукових, науково-популярних студій важко назвати історичними, оскільки їм притаманний оглядовий, а подекуди, навіть пропагандистський характер. Тільки після розколу у II Інтернаціоналі та формуванні на його основі низки інших міжнародних об'єднань лівих партій відбулася трансформація підходів науковців до дослідження міжнародного робітничого руху.

У міжвоєнний період ХХ ст. (*друга група*) у радянській та європейській історіографічній думці переважали апологетичні оцінки Комуністичного Інтернаціоналу, який зображувався як найважливіша міжнародна організація «трудящих», які боролися за «світле майбутнє – комунізм». Дослідники цього

періоду (М. Каплан, М. Гордон, В. Святловський, А. Чекін, А. Ніколаєнко, В. Яроцький) не приховували, що діяльність Комінтерну координувалася з Москви російськими більшовиками на чолі з В. Леніним, а згодом Й. Сталіним. Цей очевидний факт оцінювався як природний і позитивний, відображав найважливішу міжнародну роль КПРС. Під цим кутом зору розглядався також і загальний розвиток міжнародного робітничого руху: діяльність міжнародних лівих об'єднань, які не співпрацювали з Комінтерном трактувалася як така, що спрямована на поглиблення розколу між прихильниками ідей К. Маркса.

Низка авторів (М. Брудний, А. Панкратова та ін.) у своїх роботах порушували проблему методології дослідження історії розвитку міжнародного робітничого руху. Проте, аналіз організаційної та ідеологічно-пропагандистської діяльності міжнародних об'єднань лівих партій були гранично ідеологізовані. Зазвичай такі автори звинувачували ліві партії, які відмовились від вступу в Комінтерн, у тому, що саме їхня політика призвела до масштабних трагічних подій у Європі. Водночас «історичні повороти» в діяльності Комінтерну приховувались, а їх справжній зміст пояснювали політичною доцільністю.

Після часткового відкриття архівів Комуністичного Інтернаціоналу на зламі 1950 – 1970-х рр. було опубліковано роботи, які розглядали еволюцію Комінтерну, а також його взаємини із СРІ та іншими робітничими організаціями Європи (*третья група*). У цей час активну діяльність розгорнула ціла низка радянських істориків серед яких на увагу заслуговують Ф. Фірсов, Г. Соркін, К. Шириня, І. Кривогуз та ін. Цілком закономірно, що більшість авторів відстоювали «мирний характер» політики Комуністичного Інтернаціоналу загалом, самої радянської держави, зрештою й панівної в СРСР партії – РКП(б).

У цей же період було опубліковано велику кількість наукових досліджень, які намагалися подати міжвоєнний період діяльності Комінтерну виключно у вигідному для радянської влади образі. Зокрема, чимало досліджень цього періоду присвячено проблемі впровадження та реалізації тактики т. зв. «єдиного фронту» партій Комінтерну з соціал-демократичними партіями, складовими РСІ.

Радянські дослідники (Ю. Молчанов, К. Шириня, І. Кривогуз, Б. Лейбзон та ін.) доводили, що тактика створення єдиного «робітничого фронту» зазнала невдачі через «провину» діячів Соціалістичного робітничого Інтернаціоналу, трактували їхню позицію як «імперіалістичну» та «антиреволюційну». Науковці відстоювали традиційні ідеологеми про «послідовність» комуністичного руху в протистоянні поширенню фашистської ідеології у Європі. У той же час дослідники уникали чіткої відповіді на питання, чому ж керівництво соціал-демократії не пішло на співпрацю з комуністами. Крім значного впливу з боку офіційної ідеології, на характер і зміст таких праць впливала обмежена кількість архівних матеріалів, які в силу обставин могли використати науковці.

У радянський період були опубліковані праці, які попри наявність ідеологічної складової, нав'язаної тогочасним політичним режимом, мали значну наукову складову. Серед таких робіт варто відзначити праці К. Шарині, який у своїх дослідженнях подав комплексний розгляд всіх найважливіших проблем з якими стикався Комінтерн на міжнародній арені. Науковець намагався пов'язати проблеми з якими стикався Комінтерн із проблемами, які намагалися вирішити

інші учасники міжнародного лівого руху. Також дослідник детально проаналізував стратегію і тактику, а також проекти та плани, які реалізовував та збирався реалізувати Комінтерн.

У радянській науковій / псевдонауковій літературі організаційна діяльність Комінтерну розглядалася як успішна. При цьому практично не був розглянутий механізм взаємовідносин керівництва міжнародної компартії і її національних секцій, схема функціонування апарату, еволюція організаційної структури Комінтерну і взаємозв'язок її перебудови з політичними та ідеологічними процесами, що відбувалися в міжнародному лівому русі, а також в самій «батьківщині світового пролетаріату» – СРСР. Як виняток можна вважати працю узагальнюючого характеру «Міжнародний робітничий рух: Питання історії та теорії» у восьми томах (ред. Б. Пономарьов). У цій праці було проаналізовано трансформацію лівої ідеології не тільки на Європейському континенті, але й розглянуто участь Комінтерну в національно-визвольних рухах в колоніальних і напівколоніальних державах. Це дозволяє чіткіше окреслити зовнішньополітичну діяльність Комінтерну, з'ясувати особливості його взаємодії з учасниками антиколоніальних та соціалістичних рухів. Більшість дослідників намагалися показати колосальну підтримку комуністичних ідей в цих країнах. Поряд з цим, вони заперечували пряме втручання СРСР в розвиток революційних подій в цих державах.

Грунтовні праці з історії міжнародного лівого руху в цей час виходили на Заході. Серед численних авторів, які зверталися до теми розвитку комуністичного руху варто виокремити ґрунтовні праці У. Фостера «Історія трьох інтернаціоналів» та К. Маккензі «Комінтерн та світова революція. 1919 – 1943». Остання праця є одним із найбільш фундаментальних досліджень, присвячених діяльності Комінтерну та висвітленню ролі радянської влади у поширенні «світової революції». Розглянуті у праці питання стосуються особливостей ідеології, стратегії та методів побудови світового міжнародного співтовариства комуністів. Важливе місце відведене також взаєминам СРСР з компартіями інших країн та революційними рухами. У роботі використані історичні документи: стенографи, резолюції, тези, програми, маніфести та роботи великих теоретиків комунізму.

Починаючи з другої половини 1980-х рр. помітна тенденція до зростання зацікавлення науковців історією Комуністичного Інтернаціоналу та СРІ. Активно розробляється проблема впливу Й. Сталіна на офіційну «ленінську лінію». Вина за «лівий ухил» у політиці Комінтерну покладалася не тільки на опозиціонерів в ВКП (б), але і на «вождя народів». Низка дослідників (В. Сироткін, В. Зубок і А. Кокошин, Є. Поздняков) оцінювали зовнішньополітичну діяльність Комінтерну крізь призму дослідження зовнішньої політики СРСР у першій половині ХХ ст. Втім, питання дуалізму в керівництві Комінтерну залишалось відкритим та не отримало подальших глибоких досліджень.

Організаційна структура Комінтерну розглядалася в радянській літературі як успішна і побудована на засадах марксизму-ленінізму. Натомість, вказувалося на організаційні «промахи» членів II Інтернаціоналу-лондонського та Віденського 2 ½ Інтернаціоналу. Слід зауважити, що практично не розглядалися механізми

взаємодії керівництва міжнародної компартії і її національних секцій, схеми функціонування його апарату. Побічно була розглянута еволюція організаційної структури Комінтерну і взаємозв'язок її перебудови з політичними і ідеологічними процесами, що відбувалися в комуністичному русі і на «батьківщині світового пролетаріату» – СРСР.

Попри наявність цілої низки наукових досліджень у повоєнний період повна і об'єктивна історія діяльності Комінтерну та СРІ не була підготовлена. У наукових середовищах існувало припущення, що існуюча література з історії міжнародних лівих об'єднань є односторонньою та націленою переважно на висвітлення «внеску» Комінтерну в світовий революційний процес. Однак, перегляд колишніх догматичних концепцій так і не вийшов за ідеологічні рамки «наукового комунізму», а дослідження, здебільшого, були спрямовані на критику сталінізму в Комінтерні.

Значні зміни в сфері дослідження історії міжнародного лівого руху відбулися у 1990-х рр. (*четверта група*). У цей період в історіографії діяльності міжнародних лівих об'єднань спостерігаємо переосмислення наукових доробків закордонних та радянських учених, відбувається поглиблення досліджень на основі нового джерельного матеріалу. Хоча проблемі діяльності Комуністичного Інтернаціоналу було відведено другорядну роль, створення нової історії Комінтерну, вільної від ідеологічних догм ленінізму / сталінізму, залишилася актуальною й надалі. Різноманітність підходів, а також освоєння істориками нових пластів джерел в цілому позитивно позначилися на об'єктивному висвітленні окремих аспектів діяльності Комінтерну, II Інтернаціоналу-лондонського, Віденського 2 ½ Інтернаціоналу та СРІ. Поряд з методологічним / ідеологічним плюралізмом найважливішою передумовою вдосконалення уявлень про міжнародний лівий рух стало істотне зростання джерельної бази досліджень. «Архівна революція» кінця 1980-х рр. відкрила архіви «партії світової революції» (тобто Комінтерну), а весь масив документів з окресленої проблеми, який був засекречений і знаходився після розпуску Комінтерну в архіві Спільного відділу ЦК КПРС, був переданий до Російського державного архіву соціально-політичної історії (далі – РГАСПИ) та став доступний для дослідників.

Зміни на пострадянському просторі дозволили дослідникам значно об'єктивніше оцінити недоліки / переваги міжнародних лівих об'єднань. Г. Адібєков, К. Андерсон, О. Ватлін, А. Давідсон, Н. Лебедева, Н. Мамаєва, В. П'ятницький, М. Пантелєєв уже згадуваний К. Шириня, продовжили заповнювати «білі плями» в історії Комінтерну, однак уже без ідеологічних нашарувань.

Вагомий внесок у висвітлення механізму функціонування Комуністичного Інтернаціоналу зробили російські науковці Г. Адібєков, К. Шириня та О. Шахназарова. Дослідники уперше склали повну схему керівних органів Комінтерну, а також продемонстрували еволюцію організації.

Нові умови позитивно відбилися на науковому доробку К. Ширині, який узагальнив теоретичну та практичну діяльність Комінтерну у плані реалізації ідеї «світової революції». Автор чітко показав повну залежність тактики Комінтерну від зовнішньополітичних цілей СРСР. Відмова науковців від радянських

ідеологом дозволила їм ширше розглянути місце Комінтерну в революційних подіях у Китаї, Іспанії, на території Африки та Південної Америки.

Важливими для дисертації стали сучасні наукові інтерпретації ідеологічних змін в міжнародному лівому русі, які містяться у наукових студіях О. Ватліна, А. Свалова, В. Шишкіна, М. Мухамеджанова та Ф. Фірсова. Останній, зокрема, у низці своїх праць довів негативний вплив репресивної політики Й. Сталіна на діяльність Комінтерну. Чимало уваги науковець присвятив дослідженню не лише ідейно-теоретичної складової Комінтерну, але й фінансової. Автор переконливо довів, що Комінтерн став специфічною складовою ідеологічно-політичного механізму, який використовувався Й. Сталіним.

Цінність становлять також посіли збірники документів з історії міжнародного лівого руху, які містять коментарі провідних російських дослідників: Я. Дробкіна, Л. Бабиценка, К. Шарині. Заслуговує на увагу колективна робота російських науковців «История Коммунистического Интернационала 1919–1943: Документальные очерки» під загальною редакцією О. Чубарьяна у якій простежено зміни в структурі, методах і напрямках діяльності, відображена його трансформація з «штабу світової революції» в слухняний інструмент сталінського режиму.

Дисертаційна робота була б не повною без використання низки узагальнюючих праць з історії СРСР. Взаємозалежність і взаємодію радянської держави і Комінтерну розглядав російський дослідник М. Загладін. Доктринально-концептуальні і конкретно-практичні основи міжнародної діяльності СРСР досліджував також Л. Ніжинський. Дотичною до теми дисертації також є колективна праця «Радянська зовнішня політика. 1917–1945 рр.: Пошуки нових підходів», у якій було розглянуто характер соціально-економічної і політичної системи, що існувала в 1917–1939 рр. Окремі напрямки зовнішньополітичної діяльності РКП (б) і Комінтерну, в тому числі і військовий аспект, висвітлені в працях Л. Бабиценка, С. Музиканського, В. Гіленсена, Б. Пака та ін.

У дисертації всебічно використано наукові студії закордонних авторів, серед яких виокремимо роботи А. Йожі і Д. Мілена, М. Лара, Е. Х. Карра. Досліджували комуністичну ідеологію та її вплив на суспільно-політичні процеси у Східній Європі у XX ст. американські дослідники як Т. Снайдер та Р. Пайпс. У переважній більшості праць стверджується, що Комуністичний Інтернаціонал фактично був «рукою Москви в Західній Європі і Азії», згадуються окремі маловідомі факти радянської зовнішньої політики.

Аналіз діяльності Комінтерну та партій міжнародного соціалістичного руху міститься у працях польських дослідників, з-поміж яких варто виокремити наукові студії А. Андрусевича, Т. Бернацека, Я. Бруського, А. Гвіжджа, Е. Гороха, Г. Іванського, З. Запоровського, К. Трембіцької, М. Папежинської-Турек, Я. Радзейовського, Р. Тожецького, Я. Томіцького, І. Яжборовської та ін. Діяльність Комінтерну та СРІ розглядається цими авторами здебільшого крізь призму їх впливу на розгортання соціалістичного / комуністичного руху у Другій Речі Посполитій.

Що стосується сучасної української історіографії, то в ній варто виокремити дві тенденції: по-перше, на сьогодні в українській історіографії немає жодної праці, в якій би комплексно розглядалася діяльність міжнародних лівих організацій у першій третині ХХ ст. і, по-друге, помітний значний науковий доробок учених, які вивчають проблеми функціонування національних лівих партій та рухів, які були складовими Комінтерну та Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. У цьому контексті, серед вагомих досліджень кінця 80-х – 2000-х років, варто згадати праці І. Беґея, Б. Гудя І. Васюти, А. Голуба, Р. Давидюк, О. Зайцева, В. Комара, О. Красівського, К. Кондратюка, М. Кугутяка, А. Кудряченка, М. Кучерепа, М. Литвина, Я. Малика, І. Патера, І. Райківського, О. Рубльова, Ю. Сливки та ін. Їх увага була зосереджена на діяльності та ідеології українських комуністичних та соціалістичних партій. В окремих випадках дослідники порушували проблему взаємодії цих партій з міжнародними лівими об'єднаннями.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» охарактеризовано архівні та опубліковані матеріали, які автор використав у процесі роботи над темою дисертації.

Використаний у дисертації джерельний матеріал розподілено на шість груп: 1) офіційні документи міжнародних організацій, їхні статuti та документи, що визначали їхню організаційну діяльність; 2) матеріали міжнародних конференцій, з'їздів, конгресів, промови та виступи їхніх лідерів та ідеологів; 3) документи політичних партій, які входили до складу міжнародних лівих об'єднань, а також ухвали центральних інституцій влади СРСР, Німеччини, Франції, Великої Британії та ін.; 4) праці партійних лідерів та ідеологів; 5) періодичні видання; 6) епістолярна спадщина (спогади, щоденники).

Особливу цінність для роботи становлять матеріали РГАСПІ, у фондах якого зберігаються документи з діяльності Комуністичного Інтернаціоналу, II Інтернаціоналу-лондонського, Віденського 2 ½ Інтернаціоналу, Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. Особливу вагу для роботи мав архів Комуністичного Інтернаціоналу, який зберігається в РГАСПІ і включає в себе фонди конгресів Комінтерну, Виконкому Комінтерну, секцій Комінтерну. У ф. 495 (ВККІ) міститься поточна документація, протоколи засідань з рішеннями і підготовчими матеріалами керівних органів міжнародного комуністичного об'єднання. Тут містяться стенограми, протоколи та інші матеріали керівних органів міжнародного комуністичного руху (пленарних засідань Виконкому, Президії, Секретаріату, та ін.) і апарату ВККІ в складі відділів, комісій (постійних і тимчасових).

Значна кількість документів була опублікована в офіційних друкованих виданнях. Зокрема, звичною була практика публікувати спеціальні збірники, що містили в собі виступи учасників конгресів Комінтерну, а також ухвалені на них резолюції. Публікувалися також окремі збірники документів ВККІ, бюлетені ВККІ. Втім, після розпуску Комінтерну (1943 р.) до 1990 р. не вийшло жодного наукового видання комінтернівських документів. Як виняток – двотомник «Комінтерн, КІМ і молодіжний рух 1919 – 1943» (Москва, 1977). Автором

використані також опубліковані стенографічні звіти конгресів і пленумів Комінтерну.

Після 1991 р. чимало матеріалів з історії діяльності Комінтерну та СРІ були опубліковані у колективних збірниках документів під егідою Російської академії наук. Увагу дослідника привернули збірники документів «Комінтерн і ідея світової революції» (Москва, 1998), «Політбюро ЦК РКП (б) і Комінтерн. 1919 – 1922» (Москва, 2004). Зібрані у цих працях документи висвітлюють проблемні аспекти організаційної діяльності Комінтерну. Значно полегшив роботу дослідника міжнародний архівний проект – «Електронний архів Комінтерну» (ЕАК) (понад мільйон оцифрованих документів).

Під час роботи над дисертацією були використані також документи політичних партій, передусім українських. Вони дозволяють прослідкувати, як змінювалось ставлення Комінтерну та СРІ до так званого «українського питання» і яку реакцію така політика викликала у самих українських лівих. Діяльність українських політичних партій у Комінтерні ілюструють документи, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), зокрема у ф. 6 – «Комуністична партія Західної України», ф. 9 – «Центральний комітет Компартії Галичини», ф. 37 – «Галорком при ЦК КП(б)У», ф. 38 «Галбюро при ЦК КП(б)У» та ін. Серед матеріалів фондів – резолюції та протоколи конференцій КПСГ та КПЗУ, пленумів ЦК, його циркулярів та інформаційних бюлетенів, звіти та протоколи Секретаріату й Політбюро КПЗУ, протоколи місцевих партійних осередків різного рівня, доповідні записки, звіти, постанови та звернення Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу, листування КПЗУ, КПЗБ, КП(б)У та КПП.

Значний комплекс джерел, дотичних із темою дисертаційної роботи, знаходимо у розпорядженні Архіву актів нових у Варшаві (Archiwum Akt Nowych). Акцентуємо увагу на ф. 151 – «Комуністичний Інтернаціонал». На основі цього фонду проаналізовано діяльність представництва КПП при Виконавчому комітеті Комінтерну. Документи характеризують відносини трьох комуністичних структур – Комінтерну, КПП та КПЗУ. Матеріали демонструють характер відносини між зазначеними структурами та висвітлюють внутрішні конфлікти.

Документальні матеріали зазначених організацій доповнюють особисті фонди відомих теоретиків і керівників міжнародного соціалізму, соціал-демократичних партій низки європейських держав: Е. Бернштейна, К. Каутського, К. Лібкнехта, Р. Люксембург, Л. Троцького, Г. Зінов'єва та ін. Першорядне значення мав архів ідеолога більшовизму В. Леніна. Увагу дослідника привернули матеріали фондів РГАСПІ № 2 (рукописи В. Леніна), № 5 (Секретаріат В. Леніна в Раднаркомі). Фонд № 19 містить протоколи (з додатками) засідань Раднаркому РРФСР за період головування в ньому В. Леніна (1917 – 1922 рр.). Аналіз праць Ф. Адлера, М. Бухаріна, Г. Занов'єва, а також К. Каутського, Р. Люксембург, Е. Вандервельде, Е. Бернштейна та інших діячів лівого руху дали можливість проаналізувати принципові відмінності в діяльності Комінтерну та СРІ, а також визначити пріоритетні напрямки для членів обох течій міжнародного лівого руху.

Одним з найважливіших джерел дисертаційної роботи, поряд з архівними матеріалами, є преса. Передусім мова йде про партійні видання, серед яких заслуговує на увагу газета «Правда». Інформативністю відзначаються друковані видання Комінтерну (журнали «Комуністичний Інтернаціонал» і «Бюлетень Комуністичного Інтернаціоналу» та ін.). Звернено увагу на видання КПЗУ та «Сельробу» («Наша правда», «Наше життя», «Сель-роб») та ін. Надзвичайно важливе джерело дисертації – мемуари та щоденникові записи діячів міжнародного соціалістичного і комуністичного руху. Зокрема, всебічно проаналізовано твори таких представників комінтернівської еліти, як Г. Зінов'єв, Л. Троцький, М. Бухарін, К. Радек, Ф. Адлер, Д. Мануїльський. Вивчено спогади керівних діячів прокомуністичного (М. Теслюк та ін.) та соціалістичного (І. Макух та ін.) руху Західної України.

Розділ 2. «Теоретико-методологічні засади наукової роботи» присвячений теоретико-методологічним засадам досліджуваної теми та її основним категоріальним поняттям.

У підрозділі 2.1. *«Понятійно-категоріальний апарат»* розглянуто систему погоджених та взаємозалежних понять і категорій необхідних для теоретичного пізнання явищ і процесів, які стосуються досліджуваної проблеми.

Окремі політичні поняття формуються і розвиваються разом з історичними реальностями і найтіснішим чином пов'язані з системою загальнонаукових категорій і понять епохи. У дисертаційній праці розкрито зміст ключових понять, що стосувалися розвитку міжнародного лівого руху у ХХ ст. Увага звернена на пояснення характерних для ідеології міжнародних лівих об'єднань – II Інтернаціоналу-лондонського, Віденського 2½ Інтернаціоналу, Комінтерну та СРІ, понять. Зокрема, розглянуті такі широковживані серед лівих діячів терміни: «буржуазія», «пролетаріат», «пролетарська революція». Розкрито зміст поняття «світова революція» та його значення для партійної пропаганди комуністів. Встановлено відмінності між «пролетарською соціалістичною» та «буржуазно-демократичною» революціями.

Значну увагу присвячено розкриттю змісту таких ключових для дослідження понять як «інтернаціонал», «соціалізм», «комунізм» тощо. Також вказано на необхідність переосмислення усталених понять «праві» та «ліві», «радикалізм», оскільки принцип, згідно з яким окремий набір цінностей чітко та безапеляційно були прив'язані до певного флангу ідейно-політичного спектра, втратив свою переконливість.

У підрозділі 2.2. *«Методи дослідження»* охарактеризовано методологічні принципи дослідження. Відзначено, що для виконання поставлених завдань у роботі дослідником було використано як загальнонаукові (аналітичний, синтетичний, індуктивний, дедуктивний та ін.), так і виключно історичні методи (типологічний аналіз, проблемно-хронологічний метод, історико-порівняльний та ін.). Дисертація ґрунтується на таких загальнонаукових методологічних принципах, як історизм, комплексність, системність і наукова об'єктивність. Їхнє використання дало змогу всебічно розглянути наявний комплекс джерел. Застосування принципу історизму дозволило провести комплексний аналіз процесу еволюції ідеології міжнародного лівого руху. Було встановлено також

масштаб впливу на нього інших ідейно-політичних сил і відповідне поступове зміщення марксистської ідеології у сторону радикалізації, або ж лібералізації. Встановлено, що досліджувані у дисертації ідейно-політичні рухи стали своєрідним синтезом різноманітних ідейних концепцій на які наклали свій відбиток історичні обставини та особистісні переконання провідних діячів міжнародних лівих об'єднань.

Розділ 3. «Другий інтернаціонал у роки Першої світової війни» знайомить із основними ідеологічними течіями, які існували у II Інтернаціоналі з часу заснування Міжнародного соціалістичного бюро (1900).

У підрозділі 3.1. *«Соціалістичний рух напередодні Першої світової війни»* розглянуто основні тенденції розвитку міжнародного соціалістичного руху як складові організаційної діяльності II Інтернаціоналу.

Зростання «політичної ваги» міжнародного соціалістичного руху напередодні Першої світової війни, який супроводжувався використанням різних форм класової боротьби, включаючи парламентські, значно розширило соціальну базу соціал-демократії. Окреслена тенденція вплинула на деформацію усталеного співвідношення демократичних принципів із т. зв. «класовими інтересами». Беручи до уваги досвід існування I Інтернаціоналу, учасники міжнародного лівого руху та прихильники ідеології К. Маркса та Ф. Енгельса утворили II Інтернаціонал, провідну роль у діяльності якого відігравали конгреси (до початку Першої світової війни відбулося дев'ять конгресів). У центрі уваги та дискусій конгресів перебували питання «практичного захоплення влади»: шляхом реформування усталеної системи або ж революційним шляхом, який ґрунтувався на підтримці «народних мас та робітничого авангарду»?.

Утворений виконавчий орган II Інтернаціоналу Міжнародне соціалістичне бюро (МСБ) (1900) було не керівним, а лише представницьким органом, яке виконувало інформаційні завдання і посередницькі функції. До складу МСБ входили представники окремих соціалістичних партій, однак переважали активісти соціалістичного руху Західної і Центральної Європи – німці, австрійці, англійці, французи, бельгійці, голландці та шведи. У той же час соціалісти Східної Європи мали незначний вплив на його діяльність. Вагому позицію у II Інтернаціоналі займали німецькі соціал-демократи, серед яких найпомітнішу роль відігравали А. Бебель, К. Лібкнехт, К. Каутський та Е. Бернштейн. Напередодні Першої світової війни першість у формуванні політики міжнародного лівого руху відігравали знову ж таки німецькі соціалісти, які без перебільшення визначали політику II Інтернаціоналу. Ерфуртська програма Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) стала взірцем для інших соціалістичних партій. Водночас саме їм довелося першими зіткнутися з новими завданнями соціал-демократії.

Опубліковані в п'яти серіях статті Е. Бернштейна під загальною назвою «Проблеми соціалізму» (1896 – 1897) містили критику не окремих висновків, та всієї теорії К. Маркса. Його ідеї консолідували реформістське крило соціал-демократії, а вступ французького соціаліста А. Мільєрана до складу уряду Франції ще більше поглибив розкол у міжнародному соціалістичному русі. Такий крок був рішуче засуджений частиною II Інтернаціоналу, які трактували його вчинок як відверте нехтування ідеалами марксизму та «співпрацю з буржуазними

урядами». Активним противником реформістських поглядів був К. Каутський, Полеміку з Е. Бернштейном і А. Мільєраном вели й інші діячі соціалістичного руху – А. Бебель, В. Лібнехт, В. Адлер, Й. Гезде, Й. Плеханов, Ю. Мархлевський, Р. Люксембург, В. Ленін.

Напередодні Першої світової війни серед діячів II Інтернаціоналу не було узгодженого ставлення до багатьох істотних політичних подій. Все більшої актуальності набувала проблема підтримки власних урядів в умовах початку військових дій: якщо помірковані соціал-демократи наполягали на праві партій-членів II Інтернаціоналу самостійно обирати тактику у випадку війни, то революційне крило виступало за перетворення такої війни з «імперіалістичної» на громадянську. На конгресі у швейцарському Базелі (1912) ухвалено Маніфест II Інтернаціоналу, який закликав соціалістів цілого світу протистояти загрозі війни, а у випадку її настання використати економічну і політичну кризу для підняття «народних мас» і пришвидшення, в такий спосіб, занепаду «капіталістичного панування».

У підрозділі 3.2. *«Організаційні та ідейно-політичні зміни у міжнародному робітничому русі»* розглянуто вплив воєнних дій у Європі 1914 – 1918 рр. на діяльність політичних партій соціалістичного спектру.

Початок Першої світової війни показав, що таке поняття як «пролетарський інтернаціоналізм» існувало тільки умовно. Початок війни, де-факто, не зруйнував єдності і інтернаціоналізму соціалістичного руху, проте в дійсності прискорив процес розколу, який почався ще в попередні роки. Німецькі, австрійські соціал-демократи підтримали власні уряди, що в міжнародному лівому русі трактувалося як «підтримка німецького та австрійського імперіалізму». Окреслена позиція викликала спротив соціалістів Франції, Великобританії та інших країн, пов'язаних з Антантою.

Оскільки у війні Німеччина і Австрія були стороною-агресором, а її першими жертвами стали нейтральна Бельгія і Сербія, цей факт частково «виправдовував» співпрацю соціалістів країн Антанти з урядами. Зрештою, поетапно соціалісти долучалися до складів національних урядів – Е. Вандервельде у Бельгії, Ж. Гесде і М.Сембата, А.Томас – у Франції, А. Хендерсон, В. Браце і Г.Х. Робертс – у Великій Британії. Під час війни керівники соціал-демократичних партій обох військових блоків проголошували гасло «класового миру» і «оборони батьківщини».

На початку Першої світової війни II Інтернаціонал перестав функціонувати. Найбільші та найавторитетніші у міжнародному робітничому русі соціалістичні партії опинилися в обох військових блоках. Як з'ясувалося, незалежно від проголошених інтернаціональних гасел, серед більшості соціалістів перемогло прагнення захищати власну країну перед уявною / реальною загрозою ззовні. Розкол у міжнародному соціалістичному русі його лідери намагалися подолати через проведення різного роду конференцій та зустрічей. Виникла потреба перенесення штаб-квартири Міжнародне соціалістичне бюро (МСБ) з окупованого німецькими військами Брюсселя до Гааги (1914 р.).

На конференції соціалістів у швейцарському містечку Зіммервальд (1915), участь, у якій взяли представники революційного крила МСБ з Швейцарії, Італії,

Росії, Німеччини, Франції, Болгарії, Румунії, Нідерландів, Швеції, Норвегії і Польщі; ухвалено маніфест, який засуджував участь соціалістів у «буржуазних урядах», їх голосування за військові кредити, а сама війна окреслювалася як «імперіалістична з обох сторін». Попри це на конференції так і не прозвучало рішення про розірвання зв'язків з МСБ, чого вимагав В. Ленін та його прихильники.

Новоутворена інституція – Розширена Міжнародна соціалістичну комісія (МСК) (1915) спробувала об'єднати представників революційного напрямку лівого руху. Учасники конференції у Кенталі (1916) ухвалили два документи – Позицію щодо війни і миру та Маніфест, які характеризувалися лівішим спрямуванням ніж Зімервальдський маніфест. Однак вони не містили конкретного рішення щодо розірвання зв'язків з II Інтернаціоналом. Важливість конференцій у Зімервальді та Кенталі полягала у тому, що поступово революційні групи почали об'єднуватися навколо В. Леніна і російських більшовиків, які невдовзі почали відігравати важливу роль у формуванні світового комуністичного руху.

Наміри російських більшовиків політично і організаційно розколоти II Інтернаціонал усвідомлювали європейські соціалісти, які намагалися перейняти ініціативу у створеній у Зімервальді МСК. Переломний момент у міжнародному лівому русі настав після революційних подій у Росії (1917) та приходу до влади Тимчасового уряду. У цей період розпочав свою роботу т. зв. Російсько-Голландсько-Скандинавський комітет, учасники якого спробували відновити єдність у міжнародному соціалістичному русі та припинити війну. Проте, після захоплення більшовиками влади у Росії делегати від меншовиків і есерів не були уповноваженими представляти нову владу на міжнародній арені. За цих умов Російсько-Голландсько-Скандинавський комітет де-факто припинив діяльність.

На тлі приходу до влади більшовиків у Росії та військової переваги держав Антанти ставало все очевиднішим, що французькі, бельгійські і англійські соціалісти переберуть на себе справу відбудови Інтернаціоналу. У «Меморандумі соціалістів Антанти про мету війни» його автори визнали права на незалежність усіх народів, що перебували під владою Габсбургів та виступили за остаточний розгром Німеччини. У цьому документі також вказувалося на необхідності утворення міжнародної організації, метою якої була б демілітаризація і гарантії миру. Отже, була підтримана ідея утворення Ліги Націй і необхідність відродження II Інтернаціоналу.

На лондонській конференції (1917) тривали дискусії з більшовиками, під час якої було засуджено їх стратегію і тактику. Причиною таких дискусій стали скарги меншовиків і есерівців, які вказували на переслідування більшовиками. Розгляд «більшовицького питання» було вирішено перенести до часу скликання міжнародного соціалістичного конгресу, проведення якого залежало тільки від перемоги над Німеччиною і дати перемир'я. Все вказувало на те, що за умов, при яких мав бути відновлений II Інтернаціонал, керівну роль у ньому мали відігравати соціалісти з держав Антанти.

У підрозділі 3.3. «*Ставлення Другого Інтернаціоналу до революційних подій у Росії у 1917 – 1919 рр.*» виокремлено бачення європейських соціалістів подій у Російській імперії в останні роки її існування.

Після революційних подій в Росії та захоплення влади більшовиками ідеологи лівого руху в Європі ретельно відстежували перші кроки влади держави, де за висловом самих революціонерів, владу здобули «пролетарії». «Пролетарська революція» в Росії поставила перед європейськими соціал-демократами низку теоретичних і практичних риторичних питань, адже вперше в історії робітничого руху комуністична партія здобула владу не у високорозвиненій країні Європи чи Америки, а в Росії, де більшість населення були селянами. З цих причин поставало питання: наскільки тривалою буде перемога соціалістичної революції в індустріально нерозвинутій країні й наскільки теза про «диктатуру пролетаріату» відповідає загальній ідеології лівого руху? Також залишалося без відповіді запитання, чи отримає відгук російська революція у якійсь з європейських держав?

Політичні лідер європейської соціал-демократії визнали факт здобуття влади більшовиками і утворення ними першої у світі «держави диктатури пролетаріату». Більшість з них (О. Бауер, К. Лібнехт, Р. Люксембург) розцінили цей факт як позитивне явище в історії міжнародного лівого руху. Вони виправдовували тогочасну політичну тактику більшовиків на міжнародній арені, зокрема участь у мирних переговорах в Бресті. Однак вже через декілька місяців, коли Ради робітничих, селянських і військових депутатів почали встановлювати диктатуру пролетаріату та з'явилися повідомлення про перші репресії, оцінки європейських соціал-демократів окреслених подій трансформувалися. Запропонованому більшовиками варіанту соціалізму протистояв К. Каутський, який окреслював проблему функціонування країни диктатури пролетаріату, яку пропонували більшовики.

Не схвалював політики більшовиків О. Бауер, однак на відміну від К. Каутського, він не звинувачував більшовиків у тому, що вони зруйнували «бюрократичну державу і капіталістичне виробництво». Він уважав, що ці дії були «найрадикальнішим засобом для остаточного знищення старого апарату влад і закладення підвалин нового» і наголошував, що досягнення більшовиків в Росії, можна було повторити тільки в сільськогосподарській, територіально-розлогій країні. О. Бауер та К. Каутський виступали за «буржуазно-демократичну» республіку, протестували проти переходу влади шляхом революції. Інші міркування до проблеми революції і диктатури пролетаріату в Росії висловлювала Р. Люксембург, яка згодом із К. Лібнехтом, іншими учасниками групи німецьких соціал-демократів увійшли до т. зв. «Групи Спартак». Члени цієї групи виправдовували застосування терору в період захоплення влади, проте засуджували продовження репресій.

Один із провідних лідерів австрійської соціал-демократії К. Реннер відкидав можливість переходу влади до пролетаріату, а соціал-демократ Р. Хілфердінг був противником революційних методів боротьби. Ідеологи англійського робітничого руху (Дж. Р. Макдональд), італійської партії (А. Модільяні, Ф. Тураті), французької (Л. Блум, Ж. Лонге), бельгійської (Е. Вандервельде), голландської

(П. Троєльстра), шведської (В. Брантінг), які діяли у середовищі західноєвропейської цивілізації, де були сформовані традиції парламентаризму, також відкидали непарламентські засоби боротьби. Вони виступали за розбудову системи парламентської демократії, самоврядування, робітничого законодавства і таким чином хотіли змінити капіталістичні відносини соціалістичними

У розділі 4. «Розколи у Другому інтернаціоналі» увага зосереджена на головних ідеологічних особливостях створеного за ініціативою російських більшовиків Комуністичного (Третього) Інтернаціоналу, його організаційних особливостей та діяльності на міжнародній арені, розглянуто політичні дискусії у середовищі так званих «правих» та «центристів», які не взяли участь у роботі Комінтерну, а також проаналізовано ідеологічні суперечності, які існували між учасниками відновленого II інтернаціоналу («праві») та створеного в 1921 р. Міжнародного робітничого об'єднання соціалістичних партій, більш відомого як Віденський 2 ½ Інтернаціонал.

У підрозділі 4.1. «Утворення Комуністичного Інтернаціоналу» розглянуто передумови створення та перші роки функціонування Комуністичного інтернаціоналу.

Наприкінці Першої світової війни більшовики та їх зарубіжні однодумці були переконані в тому, що разом з «імперіалізмом» зазнають краху й ідеї поміркованих лідерів європейських соціалістичних партій, які розглядалися в якості «провідників впливу буржуазії на робітничий клас». Після перемоги соціалістичної революції у Росії та революційних подій в Німеччині та Австрії радикальне крило міжнародного соціалістичного руху очікувало, що незабаром революція охопить також й інші країни та докорінно змінить розстановку політичних сил у світі.

В. Ленін активно обстоював ідею створення нового III Інтернаціоналу, стверджуючи, що II Інтернаціонал повністю втратив дієздатність, а також був дискредитований діями своїх членів. Незадовго до проведення Першого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу (1919), вісім комуністичних і робітничих партій на чолі з російськими більшовиками виступили із закликом у якому стверджували, що настала «епоха розпаду капіталізму», через що пролетаріат повинен здобути владу. У цьому випадку головною ціллю радикально налаштованих соціалістів та більшовиків було визначено «ліквідацію буржуазного ладу і встановлення системи рад і диктатури пролетаріату». Такий постулат було закладено в ідеологічну платформу Комуністичного Інтернаціоналу.

Ключовою політичною фігурою в Комінтерні була постать ідеолога радянського більшовизму В. Леніна. Полемізуючи з теоретиками соціал-демократії К. Каутським та О. Бауером, він вказував на класовий характер парламентської демократії, яку називав «завуальованою буржуазною диктатурою». Комінтерн відкидав результати Паризької мирної конференції та наполягав на необхідності проведення боротьби за владу, за диктатуру пролетаріату та реалізацію «світової революції». Усі соціалістичні партії, які відмовились від входження в Комінтерн, трактувалися як «вороги пролетаріату».

Європейські соціал-демократи по-різному відреагували на утворення Комуністичного інтернаціоналу. Показовою стала реакція бельгійської партії: хоча її керівництво не брало участь у конференції у Берні через політичні розходження з німецькими соціал-демократами, проте з утворенням Комінтерну ключові діячі партії, серед яких були центристи Е. Вандервельде, Л. де Брукер і Е. Ансель, проголосували за визнання та приєднання до відновленого II (Бернського) інтернаціоналу, щоб спільно, навіть з представниками СДПН, протистояти впливові Комінтерну.

На формування Комінтерну впливав також розкол у міжнародному соціалістичному русі – після завершення війни чимало діячів соціалістичного руху опинилися перед вибором, з ким пов'язувати свою подальшу діяльність – II Інтернаціоналом чи Комінтерном. У соціалістичних партіях, керівники яких відстоювали центристські позиції, відбувалися жваві дискусії над програмою і методами діяльності нового Інтернаціоналу. Процес політичної самоідентифікації соціалістів (1919 – 1920) у різних країнах мав свої особливості й залежав від специфіки суспільно-політичного розвитку даної країни. «Політичні баталії», які розгорнулися між представниками колись єдиної організації та стосувалися нового статуту, «характеру» діяльності Інтернаціоналу та інших організаційних питань відтягували момент консолідації соціалістів у рамках єдиної організації, віддаючи таким чином першість у проведенні такого об'єднання Комінтерну.

Побоюючись приєднання до Комінтерну європейських партій, які б мали змогу проводити власну політику, залишаючись при цьому в Комуністичному інтернаціоналі, більшовиками була висунена так звана «21 умова» вступу до Комінтерну. Список цих вимог був ухвалений під час Другого конгресу Комінтерну (1920). «21 умова» розколола європейський соціалістичний рух. Низка політиків, серед яких – німецький соціал-демократ А. Кріспін, наголосили на неприпустимості ухвалення «21 умови», звинувачуючи керівників Комінтерну у втручанні у внутрішні справи соціал-демократів і схиланні партії до розламу. Водночас у кожній із європейських держав характер перебігу дискусій навколо вступу до Комінтерну був різним.

У підрозділі 4.2. *«Дискусії щодо ідеологічної платформи об'єднаних лівих (небільшовицьких) партій»* розглянуто практичні кроки учасників міжнародного лівого руху, які не ввійшли до складу Комінтерну. Звернуто увагу на заходи щодо відновлення діяльності II Інтернаціоналу, а також утворення «центристами» Віденського 2 ½ Інтернаціоналу.

Поряд із стабілізацією міжнародної ситуації після Першої світової війни європейські соціал-демократи спробували відновили діяльність II Інтернаціоналу через проведення у Женеві міжнародного соціалістичного з'їзду, який назвали X конгресом II Інтернаціоналу (1920). Участь у ньому взяли виключно представники т. зв. правої частини міжнародного соціалістичного руху, оскільки на момент проведення з'їзду «центристи» все ще розглядали можливість приєднання до Комінтерну.

Більшість делегатів на X конгресі II Інтернаціоналу представляли соціалістів Великої Британії, від так, саме вони почали відігравати провідну роль у діяльності

відновленого II Інтернаціоналу. З часу відновлення роботи II Інтернаціоналу зберігалися напружені відносини німецьких соціал-демократів (СДПН) із соціал-демократами з Франції та Бельгії. Суперечності стосувалися питань відповідальності за початок війни. Конгрес окреслив ідейно-політичні відмінності між соціал-демократами та комуністами, зокрема, рушійною силою революції було визнано працівники як фізичних так і інтелектуальних професій, які мали перейняти владу у капіталістів, а не пролетаріат, як це бачили комуністи.

Соціал-демократи критикували комуністичні методи боротьби за соціалізм, засуджували революційні виступи робітників. Головною ціллю робітничого класу було визначено зміну законодавства і влади задля встановлення демократії. Основою політичної системи соціал-демократи вважали демократичний парламент, вибраний на загальних і вільних виборах. Учасники II Інтернаціоналу виступали на підтримку утвореної Ліги націй та Версальської системи міжнародних відносин (провідними діячами об'єднання стали Дж. Р. Макдональд, К. Гюїсман, Е. Вандервельде, С. Вебб та ін.) Попри протести соціалістів Німеччини та Франції секретаріат Інтернаціоналу перенесли до Лондона. Основою II Інтернаціоналу-лондонського складала дві партії – англійська Партія лейбористів і німецька СДПН. Поруч із вирішенням економічних і політичних проблеми Європи його учасники намагалися відстоювати інтереси власних держав з чим були пов'язані часті непорозуміння (конфлікт СДПН з польськими, французькими та бельгійськими соціал-демократами).

Іншою соціалістичною організацією, яка об'єднала соціалістичні партії, опинилися поза межами Комінтерну та II Інтернаціоналу став Віденський 2 ½ Інтернаціонал. Його учасники позиціонували себе як посередники між реформістами II Інтернаціоналу та революційним крилом соціалістичного руху, об'єднаним в Комінтерн. Діячі руху К. Каутський, Ф. Адлер, А. Шрейдер, Ж. Лонге, П. Грабер та ін. ставили за мету організувати єдиний Інтернаціонал, що об'єднав би лівих соціалістів і комуністів. Розходження в поглядах було лише у форматі організації – новий IV Інтернаціонал, чи організація, яка виконуватиме посередницькі функції між Комінтерном та II Інтернаціоналом. Віденський 2 ½ Інтернаціонал, створений у лютому 1921 р., об'єднав у своєму складі т. зв. європейських «центристів», російських меншовиків й есерів.

Учасники Віденського 2 ½ Інтернаціоналу критикували членів II Інтернаціоналу та Комінтерну за догматизм, вимагаючи більше уваги до особливостей політичної ситуації в кожній країні. Вони переконували, що не слід обмежувати пролетаріат до використання лише демократичних методів, як це чинить II Інтернаціонал, також не можна сліпо наслідувати методи російської революції, як вказують представники Комінтерну. У своїй ідеології вони допускали можливість приходу робітничого класу до влади як шляхом збройного повстання, так і за допомогою парламентських методів. При цьому вони виступали проти капіталізму і диктатури, відстоювали ідею розвитку держави на основі демократичного соціалізму. Ідеологи Віденського 2 ½ Інтернаціоналу відкидали більшовицьке розуміння диктатури пролетаріату і методи «червоного терору», а тому розкритикували «21 умову» вступу в Комуністичний Інтернаціонал.

З точки зору ідеології Віденського 2 $\frac{1}{2}$ Інтернаціоналу «буржуазна демократія» стала панівною в більшості країн, і хоча не звільнила робітничий клас, однак створила корисні умови, за яких пролетаріат міг вести боротьбу за владу. Вони ставили у залежність форми боротьби за владу від рівня економічного розвитку і міжнародних відносин країни: у країнах де пролетаріат вже здобув владу він міг обороняти її перед» замахами імперіалізму», а там де революція ще не відбулася, – зайняти позицію протилежну до класу власників. Водночас кінцевою метою ідеологів спільноти було об'єднання трьох ідеологічно-політичних напрямків робітничого руху в один Інтернаціонал.

У підрозділі 4.3. «Утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу» проаналізовано передумови об'єднання учасників II Інтернаціоналу у Лондоні та членів Віденського 2 $\frac{1}{2}$ Інтернаціоналу, їхні ідеологічні платформи.

Внаслідок об'єднання «правих» та «центристів» міжнародного соціалістичного руху був утворений СРІ (1923). Цій події сприяла міжнародна політична ситуація, оскільки навесні 1923 р. відбулось остаточне розмежування між комуністичним і соціал-демократичним напрямками у робітничому русі. Під впливом соціал-реформістів опинилася переважна більшість організованих робітників «капіталістичного світу», а їх опорою стала робітнича аристократія і робітнича бюрократія, хоча вплив соціалістів виходив далеко за межі цих порівняно малочисельних груп.

Передумовою створення СРІ стало опрацювання загальної соціал-реформістської платформи, навколо якої могли консолідуватися усі напрями міжнародного робітничого руху. Водночас така консолідація потребувала унормування відносин та вироблення спільного бачення в програмних документах рухів на низку базових речей. Зокрема, якщо на Бернській конференції так звані «праві» (Я. Брантінг, А. Тома, Е. Бернштейн, О. Вельс) та низка «центристів» (К. Каутський, К. Ейснер) засудили більшовизм і диктатуру пролетаріату, то більшість представників «правих» (Ф. Адлер, Ж. Лонге) вважали можливим утриматися від прямого засудження, посилаючись на необхідність додаткового вивчення досвіду Радянської держави. Саме вироблення спільної позиції щодо Комуністичного Інтернаціоналу та більшовицької держави СРСР викликало найбільше дискусій під час переговорів. Спільним знаменником представників обох течій було ставлення до Ліги Націй та міжнародного законодавства, яке орієнтувало населення не на революцію, а на реформи шляхом співпраці з підприємцями і «буржуазними» урядами.

Соціал-реформісти зберегли, а в деяких країнах розширили своє представництво в парламентах і органах місцевого самоуправління, що дозволяло їм широко використовувати трибуну цих установ. Праві соціал-демократи і центристи, добиваючись розширення свого впливу, вели гостру кампанію проти окремих компартій і міжнародного комуністичного руху. Вони доводили, що комуністичний рух породжений тільки крайньою бідністю і відчаєм трудящих, немає серйозного ґрунту в цивілізованих розвинутих капіталістичних країнах, а компартії чужі робітничому рухові цих держав, є «знаряддя Москви та діють за її вказівками». Це в свою чергу викликало критику в Комінтерні, який звинувачував діячів СРІ у веденні «антикомунізму».

Співголовами СРІ стали лідер англійських лейбористів А. Хендерсон, лідер Бельгійської робочої партії Е. Вандервельде, та бельгійський соціаліст Л. де Бруккер. Для організаційної роботи був створений Секретаріат, який очолювали Т. Шоу та Ф. Адлер. Штаб-квартирою Інтернаціоналу, – місцем розташування його Секретаріату, був обраний Лондон. СРІ стояв на антикомуністичних, антирадянських та реформістських позиціях. Міжнародне об'єднання відкидало політику єдиного робітничого фронту, відхиляло пропозиції Комуністичного Інтернаціоналу про співробітництво і спільні дії, зокрема в боротьбі проти фашизму.

У розділі 5. «Діяльність Комінтерну: організаційна структура та ідеологічні засади» розглянуто організаційну структуру, принципи функціонування та зміни в комуністичній ідеології впродовж існування ІІІ (Комуністичного) Інтернаціоналу. Окрему увагу зосереджено на взаєминах Комінтерну із СРСР.

У підрозділі 5.1. «Організаційна діяльність» виокремлено етапи формування та становлення організаційної структури Комуністичного інтернаціоналу у першій половині 20-х рр. ХХ ст., особливу увагу приділено організаційній структурі Комінтерну, особливостям функціонування його виконавчих органів та вплив на них російських більшовиків.

Організаційна структура ІІІ інтернаціоналу формувалася поетапно. На першому конгресі Комінтерну не було зроблено жодних кроків, які були б націлені на формування правил керівництва новою організацією (перші рішення у цій сфері ухвалено на наступному конгресі). Діяльність Комінтерну перебувала під особливим контролем Всесоюдної комуністичної партії більшовиків (ВКП(б)), яка була на той час єдиною масовою партією в межах організації. У самій партії таку «увагу» пояснювали тим, що саме Комінтерн є «організатором і керівником міжнародного пролетаріату в його революційній боротьбі».

Від початку свого створення Комінтерн розглядав себе не як федерацію національних партій, а як єдину комуністичну організацію, своєрідний «генеральний штаб» світової революції. Свою діяльність він проводив у вигляді конгресів, на яких порушувались актуальні питання у веденні «світової революції».

Керівну функцію в організації, згідно з конституцією, мав Виконавчий Комітет Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ). Він складався із представників, яких надсилали комуністичні партії з різних держав. До 1922 р. він формувався з представників, делегованих комуністичними партіями. Згодом він обирався конгресом Комінтерну. До основних завдань Управління справами ВККІ, поряд з наданням політичної допомоги в створенні компартій, входило надання матеріальної допомоги комуністичним рухам в інших державах, які за задумом більшовицьких теоретиків мали реалізовувати «світову революцію» у своїх країнах.

На Другому конгресі Комінтерну (19 липня – 7 серпня 1920 р.) прийнято статут Комуністичного інтернаціоналу, згідно з яким єдиним засобом «визволення людства від капіталізму», було проголошено «диктатуру пролетаріату», а радянську владу – «історично даною формою цієї диктатури».

Верховним органом Комінтерну був Всесвітній конгрес всіх партій і організацій, що входили до його складу. Другий конгрес Комінтерну сформував в основних рисах ту централізовану організаційну структуру, яка, за словами її ініціаторів, «була розрахована на умови революційної боротьби в світі, на підготовку і здійснення пролетарських революцій і перемогу світової революції».

Напередодні більшовиками було створено Мале Бюро ВККІ (1919) (у вересні 1921 р. воно перейменовано в Президію ВККІ). Тоді ж (1919) розпочав роботу Секретаріат ВККІ, який займався, головним чином, організаційними і кадровими питаннями (проіснував до 1926 р.). 1921 р. було створено Організаційний бюро (Оргбюро) ВККІ (проіснувало до 1926 р.). Згодом була створена Міжнародна контрольна комісія, до завдань якої входила перевірка роботи апарату ВККІ, ревізія фінансів, а також перевірка окремих секцій (партій).

У підрозділі 5.2. *«Проблема «світової революції». «Більшовизація» Комінтерну в 1920-х рр.»* охарактеризовано діяльність Комуністичного інтернаціоналу в умовах стабілізації політичної ситуації в Європі, зосереджено увагу на впливі російських комуністів на формування політики Комінтерну, встановлено взаємозв'язок між зміною політики Комінтерну з внутрішньополітичною ситуацією в РКП(б), а також зовнішньополітичними пріоритетами Радянської Росії.

Міжнародна організація комуністів, керована з Москви, не могла не відтворювати в своїй структурі й діяльності досвід громадянської війни і «воєнного комунізму» в Росії. У свою чергу лідерам РКП(б) довелося реагувати на інші умови політичної боротьби, які мали місце в європейських країнах. До кінця 1920 р. В. Ленін, його російські та зарубіжні соратники опинилися перед важким вибором – зберігати лінію на створення згуртованої армії «солдат світової революції», або ж іти на політичні компроміси, перетворюючи Комінтерн у широкий рух прихильників того історичного вибору, який зробила Радянська Росія.

Безкомпромісна відмова учасників Комінтерну від «буржуазної» демократії (1919) давала сподівання і надії комуністів на швидку «світову революцію». Така безкомпромісність, а також те, що лідери Комінтерну одночасно були і державними діячами Росії, у недалекому майбутньому стануть на заваді зближенню із міжнародним соціал-демократичним рухом. Не останню роль у проведенні «світової революції» відігравала утверджена у лавах більшовиків практика т. зв. «військово-комуністичних методів» – рішення господарських і політичних проблем шляхом створення все нових апаратів, адміністрування і комісарських інспекцій. Як наслідок чимало соціалістів, що були переконані в універсальності демократичних принципів організації суспільного життя, виявлялися поза Комінтерном, у чому, безсумнівно, була його слабкість і помилка.

Революційний рух у Європі переживав період свого спаду на час проведення II конгресу Комінтерну (1921). Він так і не зміг набути характеру «загальносвітового» та вийти за межі колишньої Російської імперії, як передбачали ідеологи більшовизму. Цей факт змусив ідеологів Комінтерну переглянути власні постулати і почати розробку іншої, «м'якшої» концепції. Її

суть була зведена до необхідності проведення підготовки для рішучих кроків щодо захоплення державної влади. Беручи до уваги відсутність безпосереднього впливу у Європейських державах, головним завданням Комінтерну було проголошено отримання прихильності робітничого класу і застосувати його потенціал для поширення ідеї світової революції.

В умовах «стабілізації капіталістичної системи» ідеологи Комінтерну активно розробляли т. зв. «тактику єдиного фронту». Вагомим чинником, який вплинув на формування політики Комінтерну, стало й те, що відбулося зміцнення Радянського Союзу та Комуністичної партії – у Європі СРСР перестали сприймати як відсталу державу, яка тимчасово стала лідером у світовому революційному русі, і якій повинні були надавати всебічну підтримку і захист. У відносинах між Радянським Союзом і світовим революційним рухом прийнято принцип взаємних зобов'язань, який мав залишатися незмінним. Вищезазначена політика радянських більшовиків щодо політичних рухів комуністів в інших державах світу, була офіційно виокремлена в окрему програму «більшовизації» Комінтерну. Таким чином радянські більшовики намагалися убезпечити себе від можливого зовнішнього впливу на розвиток ситуації в самій Росії де, як відомо, вже особливо активно розгорнуто кампанію репресій проти незгідних з владою комуністів.

«Більшовизація» була ухвалена на V конгресі Комінтерну (1924). Де-факто вона мала на меті посилити контроль ВКП(б) над Комінтерном і одночасно створити за межами СРСР нового (поліпшеного) типу Комуністичної партії, яка змогла б для досягнення своїх цілей більш ефективно використовувати революційну ситуацію, що складається в тій або іншій країні. Одним із головних завдань «більшовизації компартій» стала їхня організаційна перебудова на основі виробничих осередків.

Головними рисами «більшовицької» партії було визначено: масовість, маневреність, виключала всякий догматизм і сектантство; демократичний централізм і монолітність, відсутність фракцій; регулярне проведення пропагандистської та організаційної роботи в збройних силах; партія повинна бути революційною по суті, вірною принципам марксизму і рішуче просуватися по шляху до своєї головної мети – повалення буржуазії. У самому Комінтерні «більшовизація» партій отримала загальне визнання. Згідно з ним, всі інші компартії, що входили до Комінтерну, повинні бути «більшовизовані».

Впродовж першого десятиліття існування Комінтерну політичні лідери більшовицької Росії зробили чимало для того, щоб перетворити його на зручний інструмент у веденні своєї пропаганди. Завдяки політиці «більшовизації» – формування політичних структур, аналогічних до тих, що існували в РКП(б), більшовикам вдалося взяти під свій контроль розвиток та функціонування Комінтерну. У самому Комінтерні «більшовизація» партій отримала загальне визнання, а комуністична партія СРСР остаточно закріпила свої позиції.

У підрозділі 5.3. *«Комінтерн в умовах світової економічної кризи та напередодні Другої світової війни»* досліджено діяльність та ідеологічні зміни в політиці Комуністичного інтернаціоналу на зламі 1920 – 1930-х рр., а також напередодні початку масштабного воєнного протистояння. Звернуто увагу на

вплив особистості Й. Сталіна на політику Комінтерну, а також роль Комінтерну в розвитку внутрішньопартійної боротьби у ВКП(б).

Соціально-політичні катаклізми, які сколихнули Європу наприкінці Першої світової війни і в перші повоєнні роки, розглядалися радянськими більшовиками, як підтвердження краху «капіталістичної системи». Водночас поруч із стабілізацією міжнародної ситуації надії більшовиків на крах світоустрою не виправдовувались. Водночас із настанням світової економічної кризи у 1928 р. Комінтерн із радістю сприйняв докази свого передбачення «краху капіталізму» і зміцнився в упевненості, що він використовував аналітичні методи. Потенційні можливості здійснення революції внаслідок серйозних криз, пережитих світовим капіталізмом, здавалися Комінтерну величезними.

Напередодні та у роки світової економічної кризи (1928 – 1934) Комінтерн переконував соратників у зростаючій економічній і військовій могутності СРСР, яка змусила капіталістичні держави визнати важливість його участі в світових суспільно-політичних та соціально-економічних процесах. Визнання капіталістичних країн (1932) було одягнене в форму пактів про ненапад, які інтерпретувалися як свідчення послідовної миролюбної політики СРСР і тимчасового відтермінування війни проти Радянського Союзу.

У боротьбі Й. Сталіна за встановлення цілковитої влади над комуністичною партією СРСР чималу роль відігравав Комуністичний інтернаціонал. Безпосередньо опікуватися питаннями світової революції і Комінтерну Й. Сталіну довелося після смерті теоретика більшовизму В. Леніна. Власне після перемоги Сталіна над правими в СРСР і в Комінтерні (1929), з нагоди святкування п'ятидесятиріччя Сталіна (1929) в Комінтерні, як зрештою і в Радянському Союзі, почалася «епоха поклоніння Сталіну» (культ особистості).

У боротьбі за владу для Й.Сталіна Комуністичний Інтернаціонал став одним із зручних інструментів, який після його перемоги закріпився як вкрай централізована міжнародна організація, що повністю підпорядковувалась СРСР. У цей період (1930-ті рр.) все більше поглиблювалися розбіжності між СРІ та Комінтерном, тривали дискусії навколо спільних точок дотику між двома провідними організаціями лівого спрямування, лунали взаємні звинувачення у підтримці фашистських режимів. Окреслені тенденції характерні до початку Другої світової війни, яка унеможливила розвиток обох течій міжнародного лівого руху.

У розділі 6. «Структура та ідеологічні принципи Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу» розглянуто організаційну структуру, принципи функціонування та зміни, які відбувалися у діяльності СРІ, створеного у результаті злиття II Інтернаціоналу у Лондоні та Віденського 2 ½ Інтернаціоналу (1923).

У підрозділі 6.1. «Організаційні засади» звернена увага на особливості організаційного функціонування СРІ від часу заснування до початку Другої світової війни.

Об'єднавчий конгрес відновленого II Інтернаціоналу та Віденського 2 ½ Інтернаціоналу у Гамбурзі (1923) заклав підвалини СРІ. Нова організація, за словами ініціаторів його утворення, була світовою федерацією соціалістичних

партій. У процесі формування нового об'єднання лівих партій соціалістами було враховано всі недоліки, які існували в II Інтернаціоналі та спричинилися до його розколу. На Гамбурзькому конгресі ухвалено статут, який надалі визначив принципи організаційної діяльності СРІ.

Відповідно до статутних документів СРІ мала залишатися федерацією повністю незалежних та автономних політичних партій – груп, які були вільно дозволені відповідно до організаційних статутів для визначення власної внутрішньої політики та програм. Організація створювалася за зразком старого Другого Інтернаціоналу з «вищою владою», що належить міжнародному конгресу.

Соціалістичний робітничий інтернаціонал мав не надто розгалужену структуру. Керівними органами СРІ, згідно із статутом, стали Міжнародний конгрес, Екзекутива, Бюро, Операційна комісія та Секретаріат. Секретаріат був перенесений із Лондона до Цюріху (1926), а згодом до Брюсселя (1935). Позиції партій РСІ із найбільш важливих міжнародних проблем узгоджувалися і розроблялися на засіданнях Виконкому, який скликався двічі на рік. У них брали участь представники 25 соціал-демократичних партій і низки пов'язаних з СРІ міжнародних організацій. Чотири-п'ять разів на рік збиралося Бюро Виконкому, в якому брали участь представники соціал-демократії дев'яти найбільших країн. Організаційно-технічні питання вирішувалися Адміністративною комісією. Постійно діяв Секретаріат.

В СРІ створювалися постійні комісії (для вивчення становища політичних в'язнів, національних меншин), проводилися спеціальні конференції (з технічних питань соціалістичної друку), скликалися регіональні конференції соціал-демократичних партій Балканських країн, Західної Європи, Балтійських держав, Північно-Східної Європи. Виконком публікував першотравневі відозви і заклики про різні події. Надзвичайно важливу роль у СРІ відігравали конгреси, які скликали щотири роки. У разі необхідності Бюро СРІ отримало можливість на певних умовах проводити конференції з питань міжнародної політики і тактики.

Намагаючись консолідувати міжнародні робітничі організації на засадах соціал-реформізму керівники СРІ тісно співпрацювали з іншими міжнародними об'єднаннями. Виконком і Секретаріат, зокрема, підтримували тісні зв'язки з Міжнародним соціалістичним комітетом жінок, Соціалістичним інтернаціоналом молоді, Інтернаціоналом соціалістичного освіти, Інтернаціональним соціалістичним союзом спорту і фізичної культури, Міжнародним альянсом соціалістів-юристів. Хоча керівники Міжнародного кооперативного союзу відмовилися увійти в спільний комітет СРІ, соціал-реформісти активно працювали у цій організації.

Учасникам СРІ було заборонено брати участь у роботі міжнародних політичних об'єднань, які перебували в «програмній або тактичній суперечці» з організацією. Попри спроби учасників об'єднання перетворити СРІ у всесвітню організацію, розширити вплив соціал-реформізму на практиці виявилось доволі важко. До кінця свого існування РСІ залишався європейською організацією. Після приєднання до нього Соціалістичної партії Португалії (1925), Швейцарської соціал-демократичної партії, Ісландського робітничого союзу (1926) він мав свої

партії у всіх європейських країнах, крім Норвегії, Ірландії та Албанії. Членами СРІ були також соціал-реформістські партії Вірменії, Грузії, України, меншовики і есери Росії, які мали продовжувати боротьбу проти більшовиків.

Об'єднані в СРІ партії розвивалися нерівномірно: впливовими і чисельними були соціал-демократичні партії Німеччини, Австрії, Бельгії, Швеції, Данії, Франції, Нідерландів, Фінляндії, Швейцарії, Латвії, Естонії, Чехословаччини. Значно організаційно «слабшими» були інші соціал-демократичні партії, незважаючи на те, що в Європі, крім Італії, вони діяли легально. Строкатість складу цих партій обумовила існування в них різних течій, боротьба між якими в основному не виходила за рамки соціал-реформізму. Положення, склад, досвід, конкретні завдання, а також погляди партій, які входили до СРІ не були абсолютно однакові, проте їх об'єднував соціал-реформізм. Різні соціал-демократичні групи і партії, які дотримувалися так званого «революційного соціалізму» виявлялися розрізненими. Спроба деяких діячів соціал-демократії знову створити особливий інтернаціональний центр соціал-демократичних партій (Соціалістичної партії Італії, Норвезької робочої партії, Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини) не були вдалими.

У підрозділі 6.2. *«Ідеологічна платформа і відносини з Комінтерном»* показано взаємовідносини СРІ та Комуністичного Інтернаціоналу, проаналізовано зміст діалогу та особливості конфронтації між організаціями.

Ідейно-політичне «обличчя» СРІ визначалося ставленням Виконкому та інших його органів до розвитку комуністичного руху в СРСР, проблеми робітничого руху, міжнародних суперечностей навколо збереження миру, антиколоніальних рухів. Інтернаціонал закликав своїх прихильників до боротьби проти «капіталістичної експлуатації і капіталістичного суспільного ладу», за новий суспільний лад – соціалізм. Вважаючи поліпшення соціально-економічного становища робітництва однією з найважливіших завдань СРІ, він виступав проти зниження реальної заробітної плати, закликав домагатися ліквідації безробіття, висловлювався за поліпшення умов праці.

Намагаючись зміцнити єдність політичних партій та рухів, що входили до СРІ, його лідери у першій половині 1920-х рр. були проти навіть теоретичної можливості об'єднання з Комінтерном, а також відкидали будь-які пропозиції з боку останнього, спрямовані на встановлення контактів з Інтернаціоналом. Комінтерн намагався монополізувати робітничий рух, завдяки демагогічним гаслам.

Ідеологічне протиборство між СРІ та Комінтерном спостерігалось впродовж усього міжвоєнного періоду ХХ ст. і було пов'язане з їхніми спробами отримати першість у міжнародному робітничому русі. Розбіжності, які існували у соціально-політичній площині між Комінтерном та СРІ яскраво продемонстрував уже Марсельський конгрес (1923), резолюції якого були розкритиковані Комінтерном. Основним зауваженням було те, що СРІ не враховував у своїй діяльності досвід «держави робочого класу – СРСР. На думку лідерів Комінтерну соціал-реформісти домагалися ізоляції робітництва капіталістичних країн від Радянського Союзу, очорнювали і відкидали досвід СРСР.

На думку керівників Комінтерну, СРІ прагнув дискредитувати ідеї В. Леніна, засуджував Комінтерн за те, що він спирався на СРСР і боровся за об'єднання навколо СРСР пролетаріату всіх країн. Керівництво СРІ у свою чергу звинувачувало комуністів в «необмеженій владі вождів, монополії однієї партії». Виконком та інші органи РСІ намагалися покласти на комуністів відповідальність за розкол міжнародного робочого руху і загострення боротьби між соціал-демократичними і комуністичними партіями.

Участь соціал-демократів у коаліційних урядах і формування ними урядів європейських держав викликало навіть в соціал-демократії чимало розбіжностей. Чимало прихильників СРІ вважали, що цей крок суперечить принципам соціал-демократичного руху. Проте, на думку Виконкому СРІ участь в урядах сприяло «переходу від капіталістичного до соціалістичного керівництва у всьому світі». Комінтерн переконував, що на практиці керівництво Інтернаціоналу не йшло далі підтримки імперіалістичних планів заспокоєння Європи.

У СРІ не було єдності думок про шляхи боротьби за зміцнення миру. Більшість соціалістів вважала, що «проблема (збереження) світу перетворилася в конкретну проблему організації світу». В основу нової організації світу вони пропонували покласти «обмеження суверенітету окремих держав на користь суверенітету сукупності націй». Водночас між Комінтерном та СРІ існували суттєві розбіжності в економічній площині: лідери соціал-демократії ніяк не пов'язували подолання кризи з боротьбою за соціалізм, навіть з ілюзією переростання капіталізму в соціалізм соціал-реформісти домагалися припинення страйків.

Після конференції 1933 р. СРІ продовжував існувати ще понад шість років, проте завдання Інтернаціоналу ставали все більш складними. 1934 – 1939 роки характеризувалися підготовкою і розв'язуванням Другої світової війни, розширенням і загостренням боротьби між фашизмом, зміцненню якого сприяли соціалісти всіх країн. ВККІ наголошував, що подальше розширення та загострення зіткнення між «прогресивними силами» і фашизмом стало вирішальним випробуванням для двох напрямків в міжнародному робітничому русі – комуністичному та соціал-реформістському. Зрештою, навіть поява нових впливових ідеологічних течій у Європі, зокрема фашизму та націонал-соціалізму, не змогла навіть теоретично об'єднати обидві ліві міжнародні організації.

У розділі 7. «Українське питання» в діяльності Комінтерну і Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу» висвітлено діяльність провідних українських політичних сил міжвоєнного періоду ХХ ст. (УРП-УСРП, УПСР, УСДРП, КПСГ-КПЗУ) у Комінтерні та СРІ.

У підрозділі 7.1. *«Українське питання» в діяльності Комінтерну»* сфокусовано увагу на відносинах Комуністичного Інтернаціоналу з українськими політичними силами в умовах встановлення компартійної влади на більшості території України.

Комінтерн відіграв значну роль у поширенні комуністичного руху на західноукраїнських землях. На тлі розколу II Інтернаціоналу, в умовах польсько-української війни 1918 – 1919 рр., на західноукраїнських землях організаційно оформлюються перші комуністичні гуртки, ідеологія яких, однак, не

користувалася популярністю серед місцевого населення. У лютому 1919 р. вони об'єдналися в Комуністичну партію Східної Галичини, окружні або повітові комітети якої почали функціонувати у Станиславові, Львові, Дрогобичі, Бориславі, Стрию, Коломиї, Перемишлі, Тернополі та інших містах регіону.

Перші безпосередні контакти українських комуністів із Комінтерном були започатковані на початку 1920-х рр., що пов'язано із розколом у тимчасовому ЦК КПСГ (1921) – після проведення III конгресу Комінтерну відбулося певне зближення точок зору ЦК КРПП і ЦК КПСГ. Конгрес дав завдання «розгортати всебічну роботу комуністичних партій у масах, боротись за завоювання більшості робітничого класу на основі тактики єдиного фронту». У ліквідації розходжень, ідейному й організаційному згуртуванні КПСГ та у встановленні найбільш доцільної форми взаємовідносин між КПСГ і КРПП вирішальну роль відіграв Виконком Комінтерну, завдяки якому у липні 1921 р. між КП(б)У і КРПП була підписана угода за якою КПСГ визначалась територіальною крайовою організацією КРПП. Згодом Комінтерном було запропоновано в категоричній формі об'єднати дві партії. Постанова ВККІ лягла в основу всієї діяльності КПСГ і КРПП у Східній Галичині у короткостроковій перспективі.

Під протекцією Комінтерну у квітні 1924 р. відбулася V конференція КПЗУ, де розглядалося питання «єдності партії, посилення її керівної ролі в революційно-визвольному русі західноукраїнських трудящих». Однак обговорення документів КРПП і Виконкому Комінтерну привело до чергового розколу КПЗУ. Криза торкнулася й «Сельробу» – на виборах 1928 р. до польського сейму були виставлені окремі списки кандидатів. Отже, розходження між більшістю і меншістю ЦК КПЗУ вийшли за межі партійних рамок. Де-факто, завдяки черговому втручанням Комінтерну, розкол у КПЗУ був ліквідований III з'їздом партії (1928). З'їзд обговорив політичний та організаційний звіти ЦК КПЗУ, економічне й політичне становище Польщі, національне й селянське питання, доповіді про підсумки господарського й культурного будівництва на Радянській Україні, програму Комінтерну та інші питання.

В умовах пацифікації, економічної кризи та зростання авторитарних тенденцій у Другій Речі Посполитій у першій половині 1930-х рр., вплив КПЗУ на населення західноукраїнських земель був мінімальним. Найбільше вплив Комінтерну проявлявся у першій половині 1920-х рр. в умовах ідеологічного конфлікту між КПСГ і КРПП. Надалі, особливо із організаційним зміцненням українських національно-державницьких партій (УНДО, УСРП) вплив комуністів на населення почав зменшуватися, а тиск Комінтерну на КПЗУ – збільшуватися. В умовах світової економічної кризи Комінтерн намагався активізувати дії комуністів Галичини на боротьбу із «фашистською Польщею», однак зміцнення націонал-соціалізму в Європі перенесло акценти Комінтерну на боротьбу із цим ідеологічним супротивником.

У підрозділі 7.2. «Українські партії в СРІ» розглянуто діяльність УСРП у СРІ, наголошено на критиці соціалістами-радикалами ідеології Комінтерну.

У післявоєнний період члени УПСР, УСДРП, а також представники УРП уперше брали участь у світовому Конгресі соціалістичних партій у Гамбурзі (1923), де намагалися добитися від СРІ засудження окупації українських земель

по обох боках Збруча і протестували проти порушення принципу вільного самовизначення народів. На конгресі СРІ було ухвалено компромісний варіант резолюції, що викликало обурення українських радикалів, яке поступово переросло в розчарування і привело до певного дистанціювання від діяльності РСІ.

Антиукраїнська політика польського уряду, ідеологічне протиборство з УНДО, боротьба з комуністичним рухом у Західній Україні, а також бажання залучити до соціалістичного руху якнайбільше населення краю напередодні виборчої кампанії 1928 року до вищого законодавчого органу Польської держави переконало членів УСРП в неминучості вступу партії до СРІ. Після тривалих дискусій в РСІ, соціалістів-радикалів було прийнято до міжнародної організації (1931). Суперечки в СРІ викликав той факт, що УСРП представляла недержавну націю, на що зокрема вказувала Польська соціалістична партія (ППС). Інтереси партії в СРІ відстоював М. Матчак. Вступ соціалістів-радикалів до міжнародної організації позитивно оцінили інші українські соціалістичні політичні партії.

На конференції СРІ в Парижі (1934), делегати обговорювали звернення Комінтерну про можливу співпрацю і створення єдиного фронту. Проти такого наміру рішучий протест висловила УСРП, наголосивши, що комуністи «страшили в Європі серед робітних мас своїх колишніх впливів». Разом із наддніпрянськими еміграційними соціалістичними партіями соціалісти-радикали оприлюднили письмовий меморіал, у якому рішуче виступили проти будь-яких переговорів з Комінтерном, стверджуючи, що пропозиція Комінтерну – це виключний маневр московської влади, «в щирість якої ніхто не може вірити». Делегат УСРП зауважив, що співпрацювати із Комінтерном можна лише за умов, що СРСР, по-перше, звільнить із ув'язнення політичних в'язнів, робітників і селян; по-друге, гарантуватиме право союзним республікам на вільний національно-культурний розвиток; по-третє, виконає гарантоване Конституцією право на вільний вихід із Союзу.

Оскільки підсумкові резолюції СРІ щодо Комінтерну були значно «м'якшими», ніж у попередні роки, що пояснювалося співпрацею соціалістів із комуністами у низці європейських держав, а також зважаючи факт зменшення реального впливу цієї організації на суспільно-політичні процеси в Європі з огляду на зростання комуністичного та фашистського рухів, на тлі невирішеності українського питання, УСРП фактично вийшла із СРІ. Період активної міжнародної діяльності партії (1928 – 1934) змінився періодом вичікування та реалізації стратегії «орієнтації на власні сили». Відзначмо також скептичне ставлення УСРП до можливості реалізувати ухвали Конгресу національних меншин, незмінним учасником яких були представники УНДО.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження:

Перша світова війна прискорила процес розколу хиткої антивоєнної солідарності учасників II Інтернаціоналу, який, де факто, перестав виконувати функції організаційного осередку. Під час воєнних подій у міжнародному робітничому русі поглибилися вже існуючі конфлікти щодо стратегії і тактики соціалістичних партій, інтерпретації теоретичних засад марксизму і відношення до основних документів II Інтернаціоналу, ухвалених на конгресах у Штудгарті,

Копенгагені і Базелі. Якщо центристи пропагували пацифістські гасла, негативно ставилися до тих керівників соціалістичних партій, які підтримували воєнні дії своїх країн, то ліві революціонери відстоювали тезу «світової революції», «краху II Інтернаціоналу» і пропагували концепцію відбудови III Інтернаціоналу. Провідну роль у діяльності II Інтернаціоналу відігравали соціалістичні партії Німеччини, Австро-Угорщини, Великої Британії, Франції та скандинавських країн, тоді як прихильники марксизму зі Східної Європи, зважаючи на свою незначну чисельність, мали обмежений вплив.

Концепцію створення III Інтернаціоналу не підтримували керівники головних соціал-демократичних партій країн-учасниць війни і нейтральних країн, а також представники центрів. У цей час представники соціалістичних партій нейтральних країн, на конференціях у Лугано, Копенгагені і Стокгольмі намагалися відновити відносини між партіями II Інтернаціоналу. Схожі амбіції мали також деякі члени Міжнародного соціалістичного бюро, осередок якого був перенесений з окупованої Бельгії (Брюсселя) до нейтральної Голландії (Гаага) (1914).

Після більшовицького перевороту в Росії все більший вплив на світовий лівий рух здобували більшовики. Пропагуючи ідеї соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, з ініціативи В. Леніна вони утворили III Інтернаціонал, що об'єднував комуністичні партії Центрально-Східної Європи. Утворений Комуністичний Інтернаціонал (1919) позиціонував себе єдиною комуністичною організацією, своєрідним «генеральним штабом» світової революції. Натомість, незважаючи на схильність центрів (соціал-реформістів) обох блоків до порозуміння, керівники соціал-демократичних партій Німеччини, Австрії, Франції, Бельгії та Англії відкидали можливість порозуміння, адже тісно співпрацювали зі своїми урядами. Певні зміни у цьому таборі відбулися тільки після перемоги Антанти у світовій війні.

Розпад Австро-Угорської монархії, повалення імперії Гогенцолерів активізував європейський соціалістичний рух, що яскраво продемонструвала конференція у Берні (1919). У всіх країнах, охоплених революціями, комуністи і ліві соціалісти закликали до ліквідації капіталізму і встановлення диктатури пролетаріату. Водночас, незважаючи на радикалізацію настроїв у середовищі робітництва і селянства, керівники соціал-демократичних партій не бажали використовувати кризу 1917 – 1920 рр. для початку революцій, за зразком Росії. Помірковані ліві побоювалися втратити здобуті позиції, а також соціально-економічних проблем, то ж заздалегідь відкидали доцільність такої революції.

Після завершення Першої світової війни чимало соціалістів опинилися перед дилемою: співпрацювати з II чи III Інтернаціоналом, і відповідно підтримувати соціалістичний чи комуністичний напрям у світовому лівому русі. Між правими соціал-демократами і центристами точилися гострі суперечки щодо оцінки участі соціалістів у війні, відношення до Радянської Росії і визначення перспективи соціалістичної революції у Центральній і Західній Європі, вибору шляхів і методів боротьби робітничого класу. Чимало членів соціалістичних партій захоплювалися фактом здобуття влади більшовиками. Інші ж покладали надію на

демократизацію суспільно-політичних відносин. Центристи враховували радикальні настрої робітничого класу і намагалися їх залагодити.

Утворення Комінтерну стало своєрідним вододілом у відносинах окремих соціалістичних партій з II Інтернаціоналом. Деякі з них оголосили про вступ до Комінтерну, хоча цей вступ був лише формальним і спричиненим нерозумінням ідеолого-політичних засад III Інтернаціоналу. Центристські партії, що відкинули закики більшовиків («21 умова»), об'єдналися навколо двох осередків: II Інтернаціоналу (лондонського) і Віденського 2 ½ Інтернаціоналу. Лондонський Інтернаціонал своєю сферою впливу охоплював тільки Центральну і Західну Європу, Віденська спільнота також мала регіональний характер (партії ліво-соціалістичного спрямування, в основному з Центрально-східної Європи). На цих територіях значний вплив мали також комуністичні партії.

Єдина соціал-демократична платформа для Віденського 2 ½ Інтернаціоналу та II Інтернаціоналу-лондонського стала можливою завдяки виробленню спільного бачення в програмних документах рухів на діяльність Комінтерну (засудження комунізму з його методами і тактикою), міжнародний устрій (прихильність до Ліги Націй та міжнародного законодавства) та інші базові речі міжнародного соціалістичного руху (зокрема, відмова від революції як способу приходу до влади). Навколо цієї платформи у Гамбурзі (1923) було утворено CPI. Організація складалася з двох напрямів: (а) право-соціалістичного (англійська Партія Лейбористів, німецька СПД та ін.) та (б) центристського (радикального). У період великої кризи і наступу націонал-соціалізму і фашизму останні почали критикувати реформістів та прихильно ставитися до комуністів.

Комінтерн і CPI упродовж міжвоєнного періоду викристалізували діаметрально протилежні організаційні принципи роботи. Комінтерн – це єдина комуністична партія, сформована з окремих партій (секцій) у кожній країні. Головним виконавчим органом організації був Виконком Комінтерну, який формували представники делегованих комуністичних партій. В окремі періоди діяльності Комінтерну складовими його структури були відділення друку, міжнародної пропаганди, інформації, міжнародних зв'язків а також архівно-бібліотечний та статистико-економічний відділи. Діяльність Комінтерну перебувала під особливим контролем ВКП(б), яка була на той час єдиною масовою партією в межах організації.

На відміну від Комінтерну організаційна структура CPI – значно ліберальніша до своїх членів. CPI вважав себе наступником II Інтернаціоналу і був проголошений федерацією слабо пов'язаних соціалістичних партій. Його ухвали стосувалися окремих партій тільки у сфері загальної політики міжнародного соціал-демократичного руху. У сфері внутрішньої політики партії керувалися власними програмами, які не підлягали затвердженню керівництва організації. Основні організаційні функції CPI виконували Міжнародний конгрес, Екзекутива, Бюро, Операційна комісія, Секретаріат, які окрім виконання покладених на себе функцій намагалися запобігти імовірному черговому розколу міжнародного лівого руху.

Практична діяльність Комінтерну та CPI у досліджуваний період зводилася до взаємопоборювання, боротьби за вплив на світовий робітничий рух

та електорат у кожній з країн Центрально-Східної, Західної Європи та інших континентів. У міжвоєнний період XX ст. соціалісти були членами урядів в Австрії, Чехословаччині, Болгарії, Данії, Латвії, в Німеччині, Норвегії, Польщі, Швеції, Угорщині і Великобританії. Комуністичні партії також намагалися здобути прихильність населення європейських держав, проте їх результати на парламентських виборах, здебільшого, були значно скромнішими від соціалістичних партій. Опинившись перед загрозою нацизму і фашизму у низці країн точилися дискусії про утворення єдиного фронту (у Франції та Іспанії утворено народні уряди, які підтримували соціалісти і комуністи).

Комінтерн і СРІ поширювали свій вплив й на українські землі, які упродовж досліджуваного періоду перебували під контролем Польщі та більшовиків. Власне організаційне оформлення комуністичного руху в Західній Україні відбулося внаслідок домінуючих зовнішніх впливів, а саме – політики КП(б)У, КПІ й Комінтерну. Проте період піднесення ліворадикального руху на початку 1920-х рр., змінився його ослабленням наприкінці 1920-х рр. та занепадом у середині 1930-х рр. Причина подібної ситуації полягала з одного боку у зміцненні українських партій державницького спрямування (УСРП, УНДО), а іншого – у сталому втручанні Комінтерну у внутрішні справи КПСГ-КПЗУ, що привело до ігнорування місцевих особливостей. Натомість у Польській державі динамічно розвивався соціалістичний рух, представники якого (УРП-УСРП) наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. брали активну участь у роботі СРІ.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях

Монографії

1. Малець О. Міжнародні ліві об'єднання в першій третині XX ст.: організаційна структура, напрями діяльності. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. 324 с.

Рец.: Виздрик В. Малець О. Міжнародні ліві об'єднання в першій третині XX ст.: організаційна структура, напрями діяльності (Львів, 2017. 464 с.). Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2017. № 10. С. 213–215.

2. Малець О., Малець Н. Громадсько-політична діяльність Яцка Остапчука (1873–1959 рр.). Ужгород: Карпатська вежа, 2015. 150 с.

(Особисто автору належить 50 %)

3. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40 – 80-х рр. XX ст. Ужгород, 2004. 183 с.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Малець О. Організаційно-правове забезпечення Україною та Польщею міжетнічних стосунків на держаному рівні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2007. № 5–6. С. 177–182.

5. Малець О. Організація державної влади в Україні в період Гетьманату (квітень-грудень 1918 року). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 16. С. 343–351.

6. Малець О. Початковий етап діяльності директорії УНР у рецепції Матвія Стахів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. № 18. С. 704–709.

7. Малець О. Формування політичної платформи УСДП та її відображення в організаційній діяльності Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі в 1920 – 1930 рр. XX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету. Серія: Історичні науки*. 2012. № 235. С. 58–63.

8. Малець О. Діяльність Української радикальної партії – Української соціалістично-радикальної партії в Робітничому соціалістичному інтернаціоналі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. № 23. С. 416–422.

9. Малець О. Організація видавничої діяльності Комінтерну в 1919–1922 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 1. С. 36–47.

10. Малець О. Міжнародний соціалістичний рух напередодні Першої світової війни. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2017. № 152. С. 51–55.

11. Малець О. Українсько-польські відносини у діяльності Комінтерну в 20-х рр. XX ст. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2017. № 10. С. 45–51.

12. Малець О. Пошук «третього шляху» в міжнародному лівому русі у 1920-х рр. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2017. № 153. С. 29–36.

13. Малець О. Організаційна структура Комінтерну у першій половині 1920-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 27–36.

14. Малець О. Становлення багатопартійності на Наддніпрянщині на етапі проголошення Української державності (березень – квітень 1917 р.). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 53–56.

15. Малець О. Комінтерн у зовнішній політиці радянської Росії у першій половині 1920-х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 128. С. 110–113.

16. Малець О. Зовнішньополітична діяльність УСДРП у 20-х рр. XX ст. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 129. С. 19–24.

17. Малець О. Міжнародний соціалістичний з'їзд 1920 р. у Женеві як спроба відродження II Інтернаціоналу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. № 1 (Т. 21). С. 78–85.

18. Малець О. Ідейно-політичні зміни у міжнародному робітничому русі під час Першої світової війни. *East European Scientific Journal*. 2017. № 1 (29). С. 4–9.

19. Малець О. Ставлення II Інтернаціоналу до революційних подій у Росії у 1917–1919 рр. *East European Scientific Journal*. 2017. № 2 (30). Ч. 3. С. 4–9.

20. Малець О. Діяльність міжнародних лівих об'єднань у першій третині XX ст.: історіографічний аспект. *Sciences of Europe*. 2018. № 23 (Т. 2). С. 35–40.

21. Малець О. Ідеологічні зміни в політиці Комуністичного Інтернаціоналу в 1935–1939 рр. *Sciences of Europe*. 2018. № 24 (Т. 3). С. 62–66.

22. Малець О. «Більшовизація» Комуністичного інтернаціоналу в 20-х рр. XX ст. *Міжнародний науковий щоквартальник «Емінак»*. 2018. № 1 (Т. 2). С. 34–41.

23. Малець О. Версальська система міжнародних відносин у політичній риториці Комуністичного інтернаціоналу. *Ежемесячный международный научный журнал «Scitechnology»*. 2018. № 7. С. 13–19.

24. Малець О. «Сталінізація» Комуністичного інтернаціоналу наприкінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. *Научные труды «Sworld»*. 2018. Вып. 50 (Т. 2). С. 20–26.

Статті, які додатково відображають результати дисертаційної роботи

25. Малець О. Проблеми українсько-польських міжетнічних відносин і шляхи їх вирішення на сучасному етапі. *Україна – Польща: історія, сучасність, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції*. (Ужгород, 24-25 червня 2004 р.). 2004. С. 59–71.

26. Малець О. Українці Закарпаття в період Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.). *Внесок вчених Карпатського регіону у світовий розвиток науки, культури, суспільства. Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції* (Хуст, 19-21 квітня 2005 р.). 2005. С. 126–131.

27. Малець О. Культурно-освітні процеси у німців Закарпаття в 40-80-х рр. XX ст. *Вісник Львівської Національної академії мистецтв*. 2006. Спецвипуск II. С. 282–291.

28. Малець О. Українсько-польські міжетнічні стосунки на сучасному етапі. *Освіта Закарпаття. Науково-методичний журнал ЗПППО*. 2006. № 3. С. 62–66.

29. Малець О. Етнокультурні та етнополітичні процеси у німців Закарпаття 40-80-х рр. XX ст. *Збірник наукових статей викладачів кафедри суспільних дисциплін ЗакДУ*. 2006. № 5. С. 56–61.

30. Малець О. Українсько-польські міжетнічні стосунки на сучасному етапі. *Науковий вісник Закарпатського державного університету. Серія: Суспільні та гуманітарні дисципліни*. 2007. № 1. С. 98–103.

31. Малець О. Етнополітичні процеси у лемків XX – поч. XXI ст. *Збереження та відродження історико-духовної, культурної спадщини гуцулів, бойків, лемків Закарпаття: витоки і сьогодення. Матеріали круглого столу* (Ужгород, 15 травня 2008 р.). 2008. С. 80–92.

32. Малець О. Формування політичної платформи УСДП та її відображення в організаційній діяльності Руської соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі (1920 – 1930-ті рр. XX ст.). *Освіта Закарпаття. Науково-методичний журнал*. 2009. № 9. С. 40–45.

33. Малець О. Суспільно-політичні перетворення в період Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.). *Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Мукачеве, 21-22 жовтня 2011 р.). 2011. С. 62–68.

34. Малець О. Етнокультурні та етносоціальні процеси у ромів Закарпаття на рубежі XX – XXI ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2011. № 16. С. 116–118.

35. Малець О. Культурно-просвітницька діяльність Союзу визволення України у роки Першої світової війни. *Воєнна історія України. Галичина та*

Закарпаття». Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції. (Київ, 5-6 червня 2014 р.). 2014. С. 161–164.

36. Малець О. Формування особистості при викладанні правових дисциплін на сучасному етапі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка.* 2014. № 2. С. 74–79.

37. Малець О., Малець Н. Кризові явища етнонаціональної політики тоталітарного радянського режиму в Закарпатті другої половини ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія.* 2015. № 18. С. 143–146.

(Особисто автору належить 75 %)

38. Малець О. Основні тенденції розвитку угорської національної меншини на Закарпаття (1944 – 1991 рр.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського Євро регіону»* (Мукачево, 16 травня 2014 р.). 2014. С. 43–51.

39. Малець О. Етнокультурні процеси у румун Закарпаття другої половини ХХ – ХХІ ст. Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення Євроінтеграційних процесів. Збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Мукачево, 14-15 травня 2015 р.). 2015. Т. 1. С.44–46.

40. Малець О. Етнокультурний розвиток румунів Закарпаття 1944 – 90-х рр. ХХ ст. *Вісник Закарпатського художнього інституту: збірник наукових праць.* 2015. № 7. С. 195–200.

41. Малець О. Освітньо-національні орієнтири російської національної меншини Закарпаття 40 – 90-х рр. ХХ ст. *Science Rise.* 2015. № 11/1(16). С. 58–64.

42. Малець О. Російська національна меншина в контексті советизації Закарпаття 40 – 80-х рр. ХХ ст. *Українці й народи Центрально-Східної Європи: культура та історична спадщина. Збірник наукових праць.* 2015. С. 188–201.

АНОТАЦІЇ

Малець О.О. Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ століття: організаційна структура, напрями діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02. – всесвітня історія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2018.

Проаналізовано особливості створення та діяльності міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ ст., з'ясовано особливості діяльності II Інтернаціоналу напередодні та в роки Першої світової війни, охарактеризовано ідеологічні суперечності між соціал-демократичними партіями у цей період. Виокремлено причини розколів у II Інтернаціоналі, охарактеризовано процеси, які передували утворенню III Інтернаціоналу (Комуністичного Інтернаціоналу) і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу. У порівняльному дискурсі показано особливості організаційної структури Комінтерну і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу, визначено провідні напрямки діяльності міжнародних лівих

об'єднань у міжвоєнний період ХХ ст. Розглянуто ідеологічні протиріччя в діяльності Комінтерну і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу, з'ясовано місце українського питання у діяльності міжнародних лівих об'єднань в 1920 – 1930-х рр.

Ключові слова: міжнародний лівий рух, Соціалістичний робітничий інтернаціонал, Комуністичний інтернаціонал, УСРП, КПЗУ, ідеологія, партія.

Малец А.А. Международные левые объединения в первой трети XX века: организационная структура, направления деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02. – всемирная история. – Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2018.

Проанализированы особенности создания и деятельности международных левых объединений в первой трети ХХ в., выяснены особенности деятельности II Интернационала накануне и в годы Первой мировой войны, охарактеризованы идеологические противоречия между социал-демократическими партиями в этот период. Выделены причины расколов во II Интернационале, охарактеризованы процессы, которые предшествовали образованию III Интернационала (Коммунистического Интернационала) и Рабочего Социалистического Интернационала. В сравнительном дискурсе показаны особенности организационной структуры Коминтерна и Рабочего Социалистического Интернационала, определены ведущие направления деятельности международных левых объединений в межвоенный период ХХ в. Рассмотрены идеологические противоречия в деятельности Коминтерна и Рабочего Социалистического Интернационала, выяснено место украинского вопроса в деятельности международных левых объединений в 1920 – 1930-х гг.

Ключевые слова: международный левое движение, Социалистический рабочий интернационал, Коммунистический интернационал, ВСРП, КПЗУ, идеология, партия.

Malets O.O. International Left Unions in the First Third of the 20th Century: Organizational Structure, Directions of Activity. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences in specialty 07.00.02. – World History. – Ukrainian Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakevich National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2018.

The peculiarities of the creation and activity of international leftist associations in the first third of the twentieth century were analyzed, peculiarities of the activity of the Second International before and during the First World War were determined, and the ideological contradictions between the Social-Democratic parties during the First World War were characterized. It is proved that the beginning of World War I led to the collapse of the Second International, which ceased to serve as an organizational unit. During the military events, the international labor movement deepened already existing conflicts regarding the strategy and tactics of the socialist parties, the interpretation of

the theoretical foundations of Marxism and the attitude towards the main documents of the Second International.

The causes of divisions in the Second International, the processes of the formation of the Third International (Communist International) and the Worker Socialist International, and the comparatively organizational structures of the Comintern and the Workers' Socialist International, were investigated. It is noted that after the October Revolution in Russia, the Bolsheviks gained more and more influence on the world's left-wing movement. Propagating the ideas of the socialist revolution and the dictatorship of the proletariat, on the initiative of Lenin, they formed the Third International, uniting communist parties. After the formation of the Comintern, a number of left-socialist parties broke off relations with the Second International. Centrist parties that rejected the conditions of the Bolsheviks, since mid-1920, united around two centers: the Second International (London) and the Vienna 2½ Internationals.

The directions of activity of international leftist associations in the interwar period of the twentieth century are determined, ideological contradictions in the activities of the Comintern and the Worker Socialist International, and their controversy are described. It was stated that in the 1920s and 1930s, socialists were members of the governments, in particular in Austria, Czechoslovakia, Bulgaria, Denmark, Latvia, Germany, Norway, Poland, Sweden, Hungary and the United Kingdom. This practice was legalized by the charter of the PCI, according to which each party was guaranteed freedom of internal politics. This attitude of the Social Democrats to the problems of participation in the government did not indicate the spread of the reformist ideology and was a manifestation of the changes that took place in the political relations and the social situation of the working class after the First World War. The Comintern had its own branched-up structure, was fully controlled by the All-Union Communist Party (Bolshevik), often based on the personal directives of J. Stalin. In the twenty-first century, the Comintern competed with the SRI for its influence on the working class.

The place of the Ukrainian question in the activity of international leftist associations in the 1920s – 1930s was clarified. It was noted that the organizational design of the communist movement in Western Ukraine was the result of the dominant external influences, namely, the policies of the CP (b) U, the Communist Party and the Comintern . In the early 1930's, the communist movement in Poland was the weakest in the Ukrainian lands, and some of the cells ceased to exist. The reason for this situation was the constant interference of the external forces – the CP(b)U, the CPC and the Comintern, as it caused multicentry, ignoring local characteristics and controlling Western Ukrainian leadership. Instead, in the Polish state, the socialist movement dynamically developed, whose representatives (URP-UDRP) in the late 1920's and early 1930's took an active part in the work of the SRI.

Key words: International Left Movement, Socialist Labor International, Communist International, USSR, CPPU, ideology, party.